

Rasprave o povijesnim ambijentima Zagreba između dva svjetska rata

Peternel, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:496922>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

RASPRAVE O POVIJESNIM AMBIJENTIMA ZAGREBA IZMEĐU
DVA SVJETSKA RATA

Dora Peternel

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

RASPRAVE O POVIJESNIM AMBIJENTIMA ZAGREBA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Discussions on the historical areas in Zagreb between the two world wars

Dora Peternel

SAŽETAK

U radu su obrađene rasprave o regulacijama povijesnih ambijenata Zagreba među tadašnjim stručnjacima. Rasprave se odnose na područja Kaptola, Dolca i Gornjega grada. Istraživanje se temelji na člancima objavljenima u tadašnjim dnevnim novinama, a u kojima su izneseni planovi regulacija te putem kojih su se odvijale rasprave. Rezultati istraživanja omogućuju uvid u stavove pojedinih stručnjaka s područja povijesti umjetnosti, arhitekture i graditeljstva u vezi s pristupom zaštiti i regulaciji povijesnih jezgri Zagreba.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 72 stranice, 8 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Dolac, Gornji grad, Kaptol, međuraće, povijesni ambijent, rasprava, regulatorna osnova, Zagreb

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof., Filozofski fakultet Zagreb

Ocjenjivači: dr. sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Zagreb

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor, Filozofski fakultet Zagreb

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Dora Peternel, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Rasprave o povijesnim ambijentima Zagreba između dva svjetska rata“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, rujan 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Razvoj zagrebačkih povijesnih ambijenata.....	3
2.1. Kratka kronologija regulacija i intervencija.....	3
2.2. Kaptol.....	5
2.3. Katedrala i neposredni katedralni okoliš.....	6
2.4. Dolac	10
3. Rasprave.....	13
3.1. Rasprava o regulaciji Dolca prema osnovi iz 1925. godine	14
3.1.1. Petar Knoll – <i>Agonija staroga Zagreba: Stari Dolac</i>	14
3.1.2. Karlo Vajda – <i>Dolac prema novoj regulatornoj osnovi</i>	17
3.1.3. Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata - <i>Može li se na taj način regulirati grad Zagreb?</i>	19
3.1.4. Karlo Vajda – <i>Regulacija Dolca</i>	22
3.1.5. Martin Pilar – <i>Dolac</i>	25
3.2. Anketa <i>Kako da se regulira Kaptol, Novosti</i> 1935. godine	28
3.2.1. Stjepan Korenić.....	29
3.2.2. Edo Schön	30
3.2.3. Gjuro Szabo	31
3.2.4. Branko Šenoa	32
3.2.5. Robert Frangeš Mihanović.....	33
3.2.6. Robert Jean Ivanović.....	34
3.2.7. Gjuro Szabo	35
3.3. Rasprava o privremenoj regulaciji Kaptola 1934. godine.....	37
3.3.1. Stjepan Korenić - <i>Opet pitanje regulacije kaptola</i>	37
3.3.2. Ivan Zemljak - <i>Opet pitanje regulacije Kaptola. Uklanjanje prigradnje uz Bakačevu kulu, za liječenje stare rane</i>	39
3.3.3. Stjepan Korenić - <i>Regulacija katedralnog okoliša</i>	41
3.4. Rasprava o regulatornoj osnovi Kaptola Ede Schöna i Milovana Kovačevića 1935. godine	43
3.4.1. Stjepan Korenić - <i>Najteži problem Zagreba: Regulacija Kaptola</i>	46
3.4.2. Edo Schön i Milovan Kovačević - <i>Restauracija Bakačeve kule bila bi samo iluzija prošlosti</i> 49	

3.5. Rasprava o <i>Regulacionom i konzervatorskom planu za historijske dijelove grada</i> 1938. godine ...	52
3.5.1. Petar Knoll – <i>Sutrašnji izgled Kaptola: Regulatornoj osnovi ne dostaje osjećaj za duh i historijsku sliku starog Zagreba</i>	53
3.5.2. Bruno Bauer – <i>Odgovor prof. Bauera prof. Knollu</i>	55
3.5.3. Petar Knoll – <i>Historičari, kramp, vika purgera i potpuno nesnalaženje</i>	58
3.5.4. Bruno Bauer – <i>Profesor Bauer odgovara profesoru Knollu</i>	59
4. Zaključak	61
Bibliografija	63

1. Uvod

Cilj ovog rada je pokazati kako su pokušaji intervencija, poglavito regulacija povijesnih jezgri Zagreba izazvali žestoke rasprave među tadašnjim stručnjacima te kako je interes za ova pitanja bio iznimno velik. Povijesni ambijenti koji su u središtu ovih rasprava su Kaptol, Dolac i Gornji grad. Također, rad će pokazati kako su akteri tih rasprava generalno zastupali dvije oprečne strane – konzervaciju povijesnih ambijenata uz minimalne intervencije, odnosno radikalniji pristup koji ambijent naglašava i čuva neizbježnim rušenjem stare arhitekture i prilagođavanjem suvremenim potrebama. Prikazat će se kojim su se kanalima te rasprave odvijale, tko su bili ključni pojedinci te koje su stavove u kontekstu zaštite povijesnih ambijenata zauzimali. Razdoblje međuraća doba je kada se intenzivno radi na pitanjima regulacije Kaptola, Dolca, Gornjeg grada, ali i cijelog Zagreba. Nakon negativnog iskustva s rušenjem zapadnog obrambenog zida katedrale s Bakačevom kulom, kada se javlja jaka kritika Bolléovih namjera, brojni pokušaji i prijedlozi intervencija nailazili su na otvorene kritike u stručnim krugovima. 1920-ih, a posebice 1930-ih godina stručni su krugovi u velikoj mjeri uključeni u navedena pitanja i pokušavaju svojim istupima utjecati na konačna rješenja.

Istraživanje je provedeno analizom izvornih tekstova koje su sudionici ovih rasprava objavljivali. Analizirani su stavovi koje zauzimaju, glavne teze koje iznose, načini obraćanja te ozračje koje se zamjećuje u raspravama. Pokušaji regulacije Kaptola, Dolca i Gornjeg grada su dobro obrađeni u literaturi. O kritici koju je iznio Petar Knoll u vezi generalne osnove grada Zagreba, tj. dijela koji se odnosi na Gornji grad, pisale su Darja Radović Mahečić i Sanja Štok (1997.). O polemici koja se povodom te kritike pavela između Knolla i Brune Bauera pisali su Zlatko Jurić i Bernarda Ratančić (2014.) Dosadašnja istraživanja su se ipak više fokusirala na polemike oko regulacije Kaptola početkom 20. stoljeća (Maruševski 2006., Jurić, Strugar i Ćorić 2011., Jurić i Strugar 2009.) Jurić i Strugar su također pisali i regulaciji Dolca iz 1925. godine pri čemu su se dotakli i kritika Petra Knolla i Martina Pilara (2011.) Ovaj rad predstavlja sintezu polemika koje su se tih godina provodile te donosi njihovu detaljnu analizu.

U uvodnom dijelu rada ukratko je prikazan historijat izvedenih intervencija i regulacija na tim područjima, kao i povijesni razvoj navedenih dijelova grada kako bi se dobio jasan uvid u područja o kojima se raspravlja. U samom istraživačkom dijelu rada obrađene su rasprave o regulaciji Dolca iz 1925. i 1926. godine između Petra Knolla, Karla Vajde, Kluba arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata te Martina Pilara, a potom mišljenja o regulaciji Kaptola iznesena u anketi lista *Novosti* iz 1933. godine (Stjepan Korenić, Edo Schön, Gjur Szabo, Branko Šenoa, Robert Frangeš Mihanović i Robert Jean Ivanović). Nadalje, analizirana je rasprava koja se pavela 1934. godine o privremenoj regulaciji Kaptola (iz 1933. godine) između Stjepana Korenića i Ivana Zemljaka, kao i polemika o regulatornoj osnovi Kaptola čiji su autori Edo Schön i Milovan Kovačićević, a koju je kritizirao Stjepan Korenić. Na samom kraju obrađena je polemika o regulatornoj osnovi za povijesne djelove grada iz 1937. godine, a o kojoj su mišljenja izmijenili Petar Knoll i Bruno Bauer.

2. Razvoj zagrebačkih povijesnih ambijenata

U ovom je dijelu rada donesen kratki povijesni razvoj područja koja su se našla u središtu zanimanja. Za analizu rasprava ključno je razmotriti pojedine spomenike i urbanističke cjeline koje se nalaze u središtu razmatranja aktera rasprava. Radi se o povijesnim jezgrama Kaptola, Dolca i Gornjega grada. Iako je Dolac kroz povijest činio integralni dio kaptolskog grada, u ovom je radu obrađen zasebno budući da se u središtu rasprave o uređenju tržnice na Dolcu iz 1925. i 1926. godine tretira kao zasebna cjelina. Prije samih povijesnih pregleda prikazana je kratka kronologija intervencija, planova i regulacija na tim područjima.

2.1. Kratka kronologija regulacija i intervencija

Razne intervencije na području Kaptola pratimo praktički od osnutka zagrebačke biskupije, a one se očituju prvenstveno na zagrebačkoj katedrali. Ta je monumentalna prvostolnica 19. stoljeće doživjela ukrašena *žigovima* svih vremena svoje duge povijesti. Krajem 19. stoljeća, sa (pomalo zakašnjelim) valom romantičarskog restauriranja katedrala dobiva potpuno novi izgled, a njeni novi dizajneri – Friedrich von Schmidt i Herman Bollé – Zagrebu ostavljaju monumentalnu neogotičku građevinu. Međutim, ta je obnova uključivala više od restauracije same katedrale. Restaurirane su pojedine kurije kaptolskih kanonika smještene u neposrednoj blizini, a katedrala je izgubila zapadni dio svog obrambenog zida s Bakačevom kulom. Time je ovaj vrijedan zagrebački povijesni ambijent dobio drugačije lice, ono koje Zagrepčani danas jedino i poznaju. Već pri samom iznošenju plana rušenja javlja se snažna kritika ovakvog postupanja, uviđa se kako je ovaj povijesni ambijent izrazito vrijedan te kako zaslužuje regulaciju dostojnu takvog mjesta. U stručnoj javnosti se javlja ideja o provođenju natječaja za razne graditeljske projekte, a ta nova praksa zaživljava javnim natječajem za regulatorni projekt Kaptola 1908. godine, koji je ujedno bio i prvi javni natječaj za regulaciju povijesnog dijela Zagreba.¹ Iako je prvu nagradu osvojio Viktor Kovačić, njegov plan nikada nije proveden u djelo. Prema Edi Schönu, problem su bile nesuglasice s gradom glede definitivne osnove, Prvi svjetski rat te naposljetku

¹Usp. Jurić, 2005: 37.

Kovačićeve smrt 1924. godine.² Početkom 1910-ih godina potiče se i pitanje regulacije Dolca, povijesnog dijela Kaptola. U tom periodu svoje projekte predlažu Kovačić i Viktor Lenuci, a sam grad počinje s izvlašćivanjem tamošnjih nekretnina. Ipak, po pitanju Dolca se godinama neće poduzimati ništa osim nastavka izvlašćivanja. Razmatranje Dolca kao vrijednog povijesnog ambijenta javlja se 1925. godine kada se napokon donosi regulatorna osnova za Dolac koja predviđa rušenje starog naselja i gradnju nove tržnice. Ovakva je inicijativa izazvala burnu raspravu u stručnim krugovima. Projekt je završen 1930. godine, a u međuvremenu se javlja ideja o raspisivanju natječaja za generalnu urbanističku osnovu Zagreba. Natječaj je raspisan iste godine kad je Dolac dovršen, no nijedan prijedlog nije osvojio prvu nagradu. U isto vrijeme (1931. godine) Gornji je grad stavljen pod zaštitu kao spomenik od povijesne i umjetničke vrijednosti.³ a u iduće dvije godine grad će, odustavši od natječaja, izraditi Generalni regulatorni plan.⁴ Ovaj je plan uključivao i područje Kaptola te Gornjeg grada. S donošenjem tog plana započinje val rasprava o pitanju regulacije Kaptola i Gornjeg grada, a brojni domaći stručnjaci izrađuju svoje prijedloge regulacija povijesnih područja, poglavito Kaptola (Ivan Zemljak, Zdenko Stržić, Edo Schön i Milovan Kovačević, Bruno Bauer) što pokazuje veliki interes za to pitanje. Konačno, 1937. godine prihvaćen je izmijenjeni Generalni regulatorni plan, a Kaptol je stavljen pod zaštitu.⁵ Međutim, i nakon prihvaćanja, 1938. godine povest će se još jedna rasprava o planu kao zaključak jednog razdoblja aktivnog polemiziranja o povijesnim ambijentima Zagreba.

²Usp. Schön i Kovačević, 1935.a

³Usp. Radović Mahečić i Štok, 1997: 21.

⁴Usp. isto: 20.

⁵Usp. isto: 21.

2.2. Kaptol

Kako bi se doista shvatila problematika i važnost regulacije Kaptola, potrebno je sagledati povijest Kaptola kao važnog biskupskog grada te njegove ključne značajke. Osnivanje zagrebačke biskupije datira se u razdoblje između 1093. i 1094. godine, a tim događajem će započeti razvoj Zagreba kao važnog političkog i crkvenog mjesta.⁶ Na važnost i veličinu srednjovjekovnog Zagreba upućuje, između ostalog, i monumentalna katedrala koja čini ključnu točku naselja Kaptol. Kada se govori o povijesnom razvoju Kaptolu važno je naglasiti kako on predstavlja cjelinu koju čini puno više od samog Kaptolskog trga. Kaptol kao biskupski grad čine katedralni sklop s Kaptolskim trgom, Ribnjakom, Nova Ves i Vlaška ulica te područja Dolca i Opatovine. Ova su područja povijesni teritorij biskupije praktički od samog osnutka, kada je biskup na uživanje dobio Kaptolski trg, Vlašku ulicu te tada nenaseljenu Kaptolsku ulicu. Kanonici, koji se na tom području nalaze netom nakon osnutka biskupije, dobili su također nenaseljenu Novu Ves i dio Opatovine. Danas kanoničke kurije nalazimo mahom u Kaptolskoj ulici, kamo se kanonici smještaju potkraj 13. i tijekom 14. stoljeća, na poziv biskupa Stjepana II. (1227. godine) kako bi bili što bliže samoj katedrali.⁷ Bitan faktor u razvoju Kaptola bilo je i svjetovno stanovništvo. Novu Ves kao područje sjeverno od kanoničkih kurija seljaci naseljavaju prije sredine 14. stoljeća, a doseljavanje svjetovnjaka vrhunac doživljava u drugoj polovici 15. stoljeća u doba najezde Osmanlija. Kako bi se Kaptol mogao obraniti, 1476. godine sam kralj Matija Korvin naređuje naseljavanje kmetova samostana sv. Marije na Dolcu unutar zidina, a po naredbi biskupa Osvalda kanonici odvajaju dijelove svojih vrtova kako bi ih dobili svjetovnjaci.⁸ Takva situacija, uz naravno pojedine preinake arhitektonske naravi, ostaje do postanka jedinstvenog grada Zagreba 1850. godine.⁹

⁶Usp. Dobronić, 1986: 93.; Buntak, 1996: 31.

⁷Usp. Buntak, 1996: 36 – 37.

⁸Usp. Dobronić, 1991: 171 – 172.

⁹Usp. Buntak, 1996: 751.

2.3. Katedrala i neposredni katedralni okoliš

Današnja katedrala, zajedno s njenim okolišem, bitno odudara od slike nekadašnje zagrebačke prvostolnice. No kako bi se objasnile intervencije kraja 19. i početak 20. stoljeća te stav intelektualne struje spram „nove“ katedrale, potrebno je objasniti što je točno „izgubljeno“, tj. promijenjeno. Najstariji dio katedralnog sklopa je kapela sv. Stjepana iz sredine 13. stoljeća, dok se sama katedrala gradi u nekoliko etapa od 13. do početka 16. stoljeća. Stari zvonik, koji su kasnije zamijenili neogotički tornjevi, građen je od 1633.-1641. godine.¹⁰ Katedrala kao takva ipak nije predmet ovog rada, tojest rasprava kojima se ovaj rad bavi. U kontekstu regulacije urbanističke cjeline znatno je bitniji cijeli katedralni sklop koji, osim katedrale, obuhvaća obrambeni sustav i nadbiskupski (do 1853. godine biskupski) dvor.¹¹ Sam dvor dio je obrambenog zida, tj. sagrađen je na južnom bedemu. Biskupi su na ovoj lokaciji živjeli od oko 1619. godine, a gradnja današnjeg dvora započinje 1729. godine za biskupa Branjuga.¹² Ovdje je zanimljivo spomenuti kako je kule, uz koje je građen dvor, „ostavio čitave ne dopustivši ni da se obijele, da se iz njih vidi starina.“¹³ Park Ribnjak, o čijoj će namjeni biti govora u međuratnim regulacijama i raspravama, biskup Alagović u prvoj polovici 19. stoljeća iz zapuštenih i neupotrebljivanih ribnjaka pretvara u biskupski vrt.¹⁴

Sam obrambeni sustav bedema s kulama, točnije njegov zapadni dio, najveći je kamen spoticanja u kasnijim raspravama. Pritom je bitno naglasiti kako na području Kaptola razlikujemo obrambeni sustav čitavog naselja za čiju gradnju kanonici dobivaju kraljevsko dopuštenje 1469. godine, a početkom 17. stoljeća se pojačava kamenim zidovima.¹⁵ Sustav oko same katedrale, također građen zbog opasnosti od Osmanlija, u današnjem obliku građen je 1512.-1520. godine.¹⁶ Svojim oblicima, posebice cilindričnim kulama, obrambeni sustav predstavlja tipičan primjer renesansne fortifikacije.¹⁷ Svojom jednostavnošću (izuzetkom ukrasa) zide i kule pokazuju kako se radio o krajnje funkcionalnom djelu s bitnom zadaćom. To je i razlog zbog

¹⁰Usp. Dobronić, 1986: 96.

¹¹Usp. isto: 3.

¹²Usp. isto: 101.

¹³Usp. isto: 101.

¹⁴Usp. isto: 101.

¹⁵Usp. Dobronić, 1991: 171; 184.

¹⁶Usp. Dobronić, 1986: 96.

¹⁷Usp. Deanović i Čorak, 1988: 71.

kojeg kasniji stručnjaci (u ovom radu, primjerice, Korenić i Schön) smatraju katedralu i obrambeni sustav dvama zasebnim cjelinama, potpuno odvojenim objektima.

Dva su momenta iz povijesti intervencija u katedralnom okolišu ključna u kasnijim raspravama kojima se bavi ovaj rad. Prvi problem je uklanjanje spomenutog zapadnog dijela obrambenog sustava (Slika 1.). Taj dio zida, zajedno s Bakačevom kulom, uklonjen je 1906. godine nakon žustrih rasprava na tu temu¹⁸. Osim kule u središtu, zid se sastojao od dva portala koje je otvorio biskup Vrhovac, a kasnije ukrasio biskup Alagović.¹⁹ Uz to, u dijelu zida prema jugozapadnoj kuli Nebojan nalazila se i metropolitanska knjižnica. Glavni razlog rušenja bez sumnje je prezentacija novooblikovanog pročelja i portala katedrale, koji je po sebi također izazvao polemike, iako se čini kako Bollé nije prvi koji se dosjetio takve ideje (Strossmayer ju iznosi već 1874. godine).²⁰ Bolléova zamisao je uključivala neogotičku ogradu od kovanog željeza na mjestu nekadašnjeg zida kojom bi se uskladila visinska razlika terena ispred katedrale i trga. Rušenjem zida i Bakačeve kule se pitanje katedralnog okoliša premješta u ruke urbanista, a njegove granice počinju uključivati i Dolac i Vlašku ulicu.²¹ Također, valja spomenuti i raniji zahvat iz 1899. godine kada su, zbog proširenja Bakačeve ulice, porušene kuće koje su se naslanjale uz kulu Nebojan, a čime je – po mišljenju arhitekta Ede Schöna – uništena „jedinstvena slika Kaptolskog trga.“²²

Drugi važan i godinama kasnije aktualan problem je tzv. *crvena prigradnja* (Slika 2.). Radi se o aneksu Nadbiskupskog dvora koji je izgrađen 1907. godine, netom nakon rušenja Bakačeve kule i zapadnog zida, što, prema Damjanoviću, jasno pokazuje kako je pogreška rušenja odmah uočena.²³ Olga Maruševski smatra kako je to pravi pokazatelj „nesnalaženja pred masivom katedrale.“²⁴ Rasprave će pokazati kako i u razdoblju međuraća vlada nezadovoljstvo ovom prigradnjom, a naročito njenim stilskim oblicima. Bolléova ideja je obuhvaća gradnju još jednog

¹⁸ Više o raspravama o Bakačevoj kuli vidi u: Jurić, Ćorić i Strugar, 2011.

¹⁹Usp. Jurić, Ćorić i Strugar, 2011: 71.

²⁰Usp. Damjanović, 2013: 175 – 180.

²¹Usp. Maruševski, 2006: 94.

²²Schön i Kovačević, 1935.a

²³Usp. Damjanović, 2013: 184.

²⁴Maruševski, 2006: 94.

aneksa uz sjeverozapadnu kulu te spomenutu neogotičku ogradu, no cjelokupni je projekt prekinut do donošenja nove regulatorne osnove i natječaja za uređenje Kaptola.²⁵

Slika 1. Restaurirano pročelje katedrale prije rušenja zapadnog obrambenog zida s Bakačevom kulom

²⁵Usp. Damjanović, 2013: 187.

Slika 2. Katedrala nakon rušenja zapadnog obrambenog zida s Bakačevom kulom. Između katedrale i kule Nebojan vidljiva Bolléova prigradnja Nadbiskupskom dvoru

2.4. Dolac

Dolac je danas područje koje je gotovo u znaku jednakosti s gradskom tržnicom. Međutim, Zagrepčanima je do prije kojih stotinjak godina Dolac predstavljao nešto potpuno drugo, a tržnica koja se planirala graditi početkom prošlog stoljeća izazvala je podijeljene reakcije. Tadašnji stanovnici glavnog grada gledali su drugačiju sliku – sliku starog naseljenog područja koji se formirao oko srednjovjekovnog cistercitskog samostana sa crkvom sv. Marije te krajnji izraz dobio tijekom 18. stoljeća (Slika 3.).²⁶ Cisterciti su s tog područja otišli prije 1510. godine, ostavivši crkvu koja kasnije postaje župna crkva Stolnog Kaptola.²⁷ Naime, kao i na užem području Kaptola, i Dolac u naseljavali svjetovnjaci, a u neposrednoj blizini, na području Opatovine, razvija se planski osnovano naselje (1476./1477.). Upravo je ime Opatovina prežitak nekadašnjeg života cistercita na tom području.²⁸ Čitavo naselje nalazilo se unutar kaptolskog obrambenog sustava, a te su granice i danas vidljive – bilo fizičkim prisutstvom zida (zapadni dio Tkalčićeve ulice), bilo imenom ulice (ulica Pod zidom). Osim tipičnih kuća, na području Dolca nalazila se i crkva sv. Marije (jedina danas preostala građevina), impozantna palača protonotara Plemića (od 1839. godine kaptolska pučka škola), te cilindrična kula kaptolskog utvrđenja.²⁹ Područje Dolca nije bilo direktno povezano s današnjim glavnim trgom, kao što je slučaj danas putem stepeništa sa Splavnice. S trga se nekada građanima i došljacima pružala znatno drugačija vizura Dolca (Slika 4.). Već od natječaja i odabira regulatorne osnove Kaptola i okolice 1908. godine planirana je gradnja gradske tržnice. Do Prvog svjetskog rata projekte izrađuju Viktor Kovačić i Milan Lenuci, no detaljna osnova nije bila izrađena niti odobrena. Iako se činilo kako je cijela ideja privremeno stala, grad je u razdoblju do donošenja osnove 1922. godine sustavno ekspropirao dolačke nekretnine koje će s uskoro biti porušene.³⁰ Detaljna regulatorna osnova Dolca prihvaćena je 1925. godine, a idejni arhitektonski projekt tržnice izradili su Vjekoslav Bastl i gradski građevni savjetnik Karlo Vajda.³¹ Planovi gradnje su neprekidno mijenjani, a od osnove iz 1925. godine se naposljetku odustalo.³² Do 1935. godine

²⁶Usp. Dobronić, 1986: 112.

²⁷Usp. Dobronić, 1991: 214.

²⁸Usp. isto: 211.

²⁹Usp. Dobronić, 1991: 218.; Dobronić, 1986: 108.

³⁰Usp. Jurić i Strugar, 2009.b: 307.

³¹Usp. isto: 309.

³²Usp. Jurić i Strugar, 2011: 209.

izgrađena je tržnica (vanjska i unutarnja), zgrade Tržnog nadzorništva i ribarnice (obje je projektirao Ivan Zemljak) te trgovačko-stambena zgrada Arko-Hercog. Prema Jurić i Strugar (2011.) današnji izgled tržnice na Dolcu s okolnom regulacijom predstavlja „monumentalni torzo“ koji predstavlja izuzetna arhitektonska i regulacijska rješenja, ali i nezavidnu političku pozadinu cijelog procesa.³³

Slika 3. Izgled Dolca prije gradnje tržnice. Na fotografiji je već započeto rušenje južnog dijela.

³³Isto: 210.

Slika 4. Pogled na Dolac sa Splavnice (prije provođenja nove regulacije Dolca).

3. Rasprave

Rasprave koje su obrađene u ovom radu odvijale su se putem dnevnih novina *Obzor*, *Novosti*, *Jutarnji list* te *Večer*. U današnje doba rasprave vezane uz bilo koju temu odvijaju se rjeđe putem tiskovina, a češće putem *online* kanala. Naravno, prije nešto manje od sto godina upravo su tiskovine predstavljale glavno sredstvo informiranja građana te platformu koja je, u određenoj mjeri, garantirala sigurnost kako će mišljenja autora doseći širu javnost. Stoga ne čudi što sve kritike te odgovore na iste nalazimo upravo u dnevnim novinama. Kod rasprava o privremenoj regulaciji Kaptola (*Jutarnji list*, 1934.), regulatornoj osnovi dvojca Schön – Kovačević (*Jutarnji list*, 1935.) te regulatornoj osnovi povijesnih dijelova grada (*Večer*, 1938. godine) kritike i odgovore nalazimo u istim novinama s tek nekoliko brojeva razmaka. Takva situacija nam svjedoči o brzim odgovorima i „živosti“ rasprava. Što se tiče rasprave o regulaciji Dolca 1925. i 1926. godine, nailazimo na drugačiju situaciju. Razmatranja Petra Knolla o vrijednosti povijesnog Dolca te kritike osnove Gradskog građevnog ureda Kluba arhitekata i Martina Pilara objavljeni su u listu *Obzor*. Sam plan regulacije pak, kao i odgovor Karla Vajde na kritike, objavljeni su u listu *Novosti*. Iz toga se da zaključiti kako list *Novosti* nije bio u tolikoj mjeri otvoren za objavljivanje kritika. Kod kritike Kluba arhitekata te odgovora Karla Vajde u suštini se radi o usmenoj raspravi koja se pavela u gradskom zastupstvu. Činjenica da su obje strane svoje govore objavili u novinama u pisanom obliku svjedoči o važnosti tiska kao platforme za doticaj sa širom javnošću. U nastavku teksta bit će kronološki obrađene rasprave, uz predstavljene regulatorne osnove koje su se našle predmetom kritika.

3.1. Rasprava o regulaciji Dolca prema osnovi iz 1925. godine

Detaljna regulatorna osnova Dolca prihvaćena je 1925. godine, a nekoliko godina ranije je započelo rušenje tamošnjih zgrada. Sama osnova i rušenje, poglavito Plemićeve kuće (za koju se smatralo da je cistercitski samostan) izazvali su reakcije javnosti i pojedinih prominentnih imena hrvatske kulture.³⁴ Zlatko Jurić navodi kako su pokušaji kritičke rasprave o ovom problemu onemogućeni obrazloženjem kako se „ne radi o principijelnoj raspravi, već o osobnoj netrpeljivosti kritičara“³⁵ prema glavnom odgovornom, Karlu Vajdi. Martin Pilar u svom osvrtu na prihvaćenu osnovu navodi kako je rasprava u gradskom zastupstvu 1926. godine provedena u „nekom čudnom uzbudjenju“ kao da nije riječ samo o osnovi te kako su namjeru Ede Schöna da kao gradski zastupnik progovori o regulaciji „osujetili (...) pojedinci povicima, prekidanjem, natezanjem za kaput i drugim skupštinskim doskočicama.“³⁶ O „žestokoj debati“³⁷ na skupštini gradskog zastupstva od 2. ožujka 1926. godine izvještava i *Obzor*. Karlo Vajda je Bastlovu i svoju osnovu predstavio javnosti u *Novostima* 7. veljače 1926. godine. Na taj članak, tj. samu osnovu reagirao je Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata objavivši svoj protest iz gradske skupštine 26. veljače iste godine u *Obzoru*. Na njihove kritike će odgovor dati sam Vajda kroz tri broja ožujskih *Novosti*, nakon čega će svoj stav iznijeti i arhitekt Martin Pilar u *Obzoru*. No, prije te rasprave pažnju vrijedi obratiti i na kritiku Petra Knolla, koji je 1925. godine u *Obzoru* iznio svoju ocjenu Dolca kao vrijednog ambijenta i kritiku plana gradskog građevnog odbora.

3.1.1. Petar Knoll – Agonija staroga Zagreba: Stari Dolac

Petar Knoll je svoje mišljenje i kritiku odluka gradske uprave iznio u *Obzoru* kroz nekoliko brojeva iz 1925. godine. Kroz ovaj tekst, podijeljen u poglavlja, Knoll čitateljima donosi osvrt na značajke i vrijednosti područja Dolca i određenih pripadajućih objekata te iznosi vlastite zaključke o biti, vrijednosti i važnosti očuvanja takvih predjela.

³⁴Usp. Jurić i Strugar, 2011: 203.

³⁵Isto: 203.

³⁶Pilar, 1926.a: 2.

³⁷***, 1926: 3.

Na samom početku opisuje Dolac i njegovu određenost kaptolskom utvrdom i prometnim komunikacijama. Već tu Knoll naglašava važnost Dolca kao koncentričnog mjesta koje je takvo zbog funkcije zadržavanja i sastajanja, nasuprot Vlaške ulice koja daje sliku kretanja. Autor će i dalje u tekstu puno važnosti pridati tlocrtu područja, tj. odnosima građevina i prostora kao ključnoj značajki Dolca, ali i arhitekture općenito. Važnost tog područja kao južnog predjela – naspram kanoničkih kurija sjeverne periferije - očituje se i po gustoći, ali i otmjenosti gradnje (crkva sv. Marije, Plemićeva kuća). Čitateljima dočarava Dolac kakvog ga je on doživio prije započetih rušenja – pritom veliku pažnju pridaje zatečenim slikama i ambijentalnosti čitavog područja. Primjerice, u nekoliko navrata naglašava ljepotu slike koja je dočekala osobu koja bi se na Dolac uspela stubama iz ulice Pod zidom – pogled na „simpatičnu“ kuću u stilu bidermajera (nekadašnji župni dvor) koja je stajala na početku Opatovine, a pogled na koju je bio omeđen nizom kuća.³⁸ Od pojedinih građevina osvrće se još i na „Plemićev dvorac“, tj. na kuću kraljevskog protonotara Jurja Plemića za koju se prije smatralo kako je riječ o cistercitskom samostanu. Knoll Plemićevoj kući pridaje puno pažnje – ne toliko zbog njene stilske ljepote ili arhitektonske važnosti – tu zgradu prepoznaje kao „karakterističnu sliku i prekrasni motiv, pun romantike.“³⁹ Naročito žali za unutrašnjim dvorištem, mjestom okupljanja koje je obnašalo funkciju trga: „Toliko je starinske čari imao taj mali gradski prostor.“⁴⁰ No i ta zgrada je svoju čar velikim dijelom dugovala okruženju – bitna karakteristika bio je i bedem skriven kućama u ulici Pod zidom te kula kaptolske utvrde te je ta cjelina stvarala „slikoviti motiv (koji je) postao danas ujedno karakteristična slika Zagreba i Jelačićevoga trga.“⁴¹

Ljepotu Dolcu, prema Knollu, daje priroda (smještaj na brežuljku) i utvrda. Pritom naglašava kako je utvrđivanje, iako čisto funkcionalne naravi, napravljeno tako da bude estetski ugodno, prateći prirodna obilježja (brežuljak i tok potoka). Utvrda mu daje *karakter*, a ono što je dala priroda, smatra Knoll, „moderni su ljudi marljivo uništili.“⁴² Tu iznosi jednu od glavnih teza ovog teksta – ljepotu mjesta određuje priroda, tlocrt, odnos ulica i trgova, a tek onda pojedinačne zgrade. Dapače, korisnija je što jednoličnija fasada jer takva fasada ne oduzima pažnju od ljepote ulica i trgova, koja čini „dušu grada“. Čar starih gradova leži u činjenici da ih je stvorila potreba,

³⁸Knoll, 1925.a: 7.

³⁹Isto: 7.

⁴⁰Isto: 7.

⁴¹Isto: 7.

⁴²Knoll, 1925.b: 3.

a ne financijski interesi. To se očituje upravo u jednostavnosti starih kuća, naspram „modernih“ zgrada koje su ograničene na vanjštinu, a zanemaruju prostor. Kao primjer navodi ulicu Potok (vjerojatno misleći na današnju Tkalčićevu ulicu) koja je sa svojim „čednim“ kućama ljepša od Ilice na mjestima s najljepšim zgradama.⁴³ Kao što je ranije navedeno, Knoll izrazitu pažnju pridaje međusobnom odnosu ulica te trgovima, koji su zapravo zatvoreni arhitektonski prostori pod vedrim nebom, kao što su sobe u zgradi. Mali starinski trgovi govore o životu na tom prostoru i daju posebnu vrijednost te čine bit grada. Ona se ne primjećuje kada „napadne“ zgrade privlače pozornost - lišiti stari grad ulica i trgova „značilo bi oduzeti organizmu bitne organe, a podjedno uništiti mu starinski gradski duh – Genius loci.“⁴⁴

Čini se kako Knoll iznosi poduže razmatranje prostora i arhitekture Dolca kako bi u čitatelju pojačao pitanje: zašto grad ruši taj stari ambijent? Navodi kako gradska uprava tvrdi kako nijedna zgrada na Dolcu, osim crkve sv. Marije, nema estetsku ni povijesnu vrijednost. Upravo iz tog razloga naglašava važnost čitavog prostora, a ne pojedinačnih zgrada. Osim toga, Dolac kao takav predstavlja povijesni dokument – nije od velike važnosti za svjetsku povijest, no za povijest Zagreba jest. Sva opisana obilježja daju nam informacije o društvu, privatnom i javnom životu te ljudima koji su kroz stoljeća nastanjivali to područje. Smatra kako je, u slučaju da gradska vlast smatra kako su stručnjaci precijenili vrijednost tog područja, „nerazmjerno manja šteta, ako se bezrazložno sačuva jedna starina bez vrijednosti, već ako se samo jedan vrijedan spomenik uništi.“⁴⁵ To bi, prema njemu, trebalo biti „geslo cijelog izobraženog svijeta“⁴⁶, budući da je svaki izgubljeni spomenik nenadomjestiv.

Dotiče se i Viktora Kovačića, koji je svojevremeno također imao u planu srušiti postojeće zgrade na Dolcu, izuzev crkve sv. Marije, te Corneliusa Gurlitta koji je u svom predavanju 1906. godine savjetovao očuvanje starih kuća. Knoll zaključuje kako je glavni razlog neshvaćanja Gurlittovog savjeta idući: naš prostor naprosto nema tradiciju prepoznavanja i shvaćanja vrijednosti ovakvih spomenika, za razliku od Gurlitta koji dolazi iz Njemačke koja je prepuna starih gradova čija je vrijednost davno shvaćena. Upravo iz tog razloga, kako tvrdi, Knoll piše ovaj tekst. Cilj mu nije prozivanje i kritika gotovog čina, nego pokušaj buđenja takve svijesti među građanima Zagreba.

⁴³Isto: 3.

⁴⁴Knoll, 1925.a: 7.

⁴⁵Knoll, 1925.e: 2..

⁴⁶Isto: 2.

Gradska uprava bi jednako kako štiti financijske vrijednosti, trebala štiti i one duševne. Zagreb obiluje starim dijelovima, a trebaju ih čuvati sami građani - pritom Knoll koristi zamjenicu „mi“- čija je to vlastita imovina. Među posljednjim redcima Knoll, gotovo u stilu kakve stare budnice, poziva Zagrepčane: „Čuvajmo naše starine nepopustljivo i branimo odvažno!“⁴⁷

3.1.2. Karlo Vajda – Dolac prema novoj regulatornoj osnovi

Kao što je ranije navedeno, Karlo Vajda je objašnjenje svog plana uz popratne skice objavio u *Novostima* (Slika 5.). U ovom tekstu autor navodi razloge zbog kojih je potrebno otvaranje nove tržnice te ukratko opisuje sam plan.

Svoj tekst započinje opisom kaotičnog stanja na tri glavne tržnice – Jelačićevom trgu, Kaptolu i Dolcu. Navodi kako su na tako skučenim tržnicama česte gužve, „laktarenja“ i nemogućnost probijanja do stolova, što je pojačano rapidnim rastom stanovništva. U takvoj situaciji pojedini prodavači robu prodaju i na početku Bakačeve i Duge ulice. Takva situacija, uz to, onemogućava poštivanje higijenskih standarda, nadzor te kolni promet. Iako je grad osigurao tržna mjesta i na području Donjeg grada, „duboko uvriježenom tradicijom“ trgovci smatraju kako se na tri stara tržišta roba najbolje prodaje, a kupci kako na tim mjestima mogu pronaći sve što im treba.⁴⁸ Osim toga, smatra kako je tržište ispred jedne katedrale neprihvatljivo, kako „vrijedja svako pobožno čuvstvo vjernika i nije apsolutno u nikakvome skladu“⁴⁹ s mirnim karakterom Kaptola.

Važno je napomenuti kako Vajda ne predviđa uklanjanje tržnice sa Jelačićevog trga – smatra kako je nekadašnja Harmica kao tržnica vrijedna zagrebačka tradicija te kako „rušiti ovu tradiciju bez opravdanog razlog znači, osiromašiti Zagreb za jednu originalnu sliku“⁵⁰ poznatu i izvan države. Cilj ovakve regulacije je odteretiti Jelačićev trg zbog prometa te odstraniti tržnicu s Kaptola. Dolac je, prema njemu, odlično mjesto za novu tržnicu budući da je u samom centru grada, njime ne prolazi kolni promet te odgovara u higijenskom pogledu. Što se tiče rušenja tamošnjih kuća, smatra ih starima, trošnima, zapuštenima i neuglednima, posve nehigijenskim

⁴⁷Knoll, 1925.f: 7.

⁴⁸Vajda, 1926.a: 8.

⁴⁹Isto: 8.

⁵⁰Isto: 8.

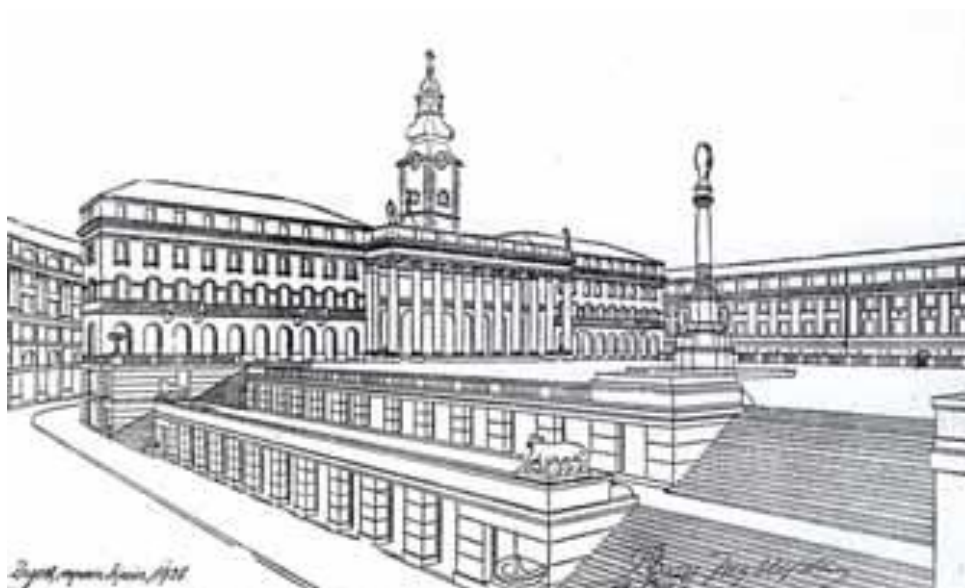
nastambama te kako je sanacija tog područja odavno potrebna. U realizaciji tog projekta vidi dobitak sa gospodarskog stanovišta.

Iako je Dolac takorekuć „prekrižen“ u smislu kakve povijesne ili arhitektonske vrijednosti, ovom regulacijom se, prema Vajdi, otvaraju slobodni pogledi na postojeće objekte od arhitektonske vrijednosti te se omogućava „mirna i jedinstvena“ reprezentacija pojedinih arhitektonskih grupa. Pri tom misli na pogled na Dolac s novim peristilom i toranj crkve sv. Marije sa Jelačićevog trga, potom otvaranje pogleda na pročelje iste crkve iz Duge ulice (današnja Ulica Pavla Radića), pogled iz Skalinske ulice na katedralu te „lijepi pogled“ na Gornji grad s Jelačićevog trga. Pritom Vajda zaklanjanje pogleda na istočno pročelje crkve sv. Marije prikazuje kao isključivo pozitivnu stvar kojom će se prikriti „istočna slaba strana“⁵¹ crkve. Ovakva regulacija podrazumijeva proširenja Duge i Skalinske ulice te otvaranje nove ulice koja bi bila paralelna s Ilicom, smještena pod obroncima Gornjega grada. S druge strane, navodi kako se Duga ulica od Krvavog mosta prema sjeveru neće mijenjati „...da se ne dira u karakter starog gornjeg grada.“⁵² Ovakvo zadiranje u tkivo grada koje ne pripada Dolcu, kao i financijski aspekt ovakvih intervencija, bit će metom kritika. Velikom metom kritike bit će i projekt podzemne tržnice. Ovaj dio projekta, kao i cijeli projekt uopće, Vajda ne opisuje u detalje, nego donosi osnovne činjenice. Ipak, detaljno objašnjenje će iznijeti u odgovoru na spomenute kritike. U ovom tekstu navodi kako je podzemna tržnica idealno rješenje za prodaju i skladištenje mliječnih proizvoda, budući da će takvi proizvodi biti zaštićeni od vanjskih upliva (poput prašine), a što će utjecati na kvalitetu i povoljniju cijenu. Osvjetljenje će biti direktno iz ulice Pod zidom i odozgora, a zračenje neposredno sa strane te ventilacijskim kanalima oko crkve sv. Marije. Pritom navodi kako realizacija ove ideje „sa tehničke strane ne nalazi na poteškoće“⁵³.

⁵¹Isto: 9.

⁵²Isto: 9.

⁵³Isto: 9.

Slika 5. Projekt tržnice na Dolcu, Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl

3.1.3. Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata - *Može li se na taj način regulirati grad Zagreb?*

Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata iznio je svoju kritiku „regulatornih fantazija“ gradskog građevnog odsjeka. Ovaj prosvjed prvotno je iznesen na skupštini gradskog zastupstva na kojoj se, između ostaloga, raspravljalo o regulaciji Dolca koju potpisuje Karlo Vajda. Tekst prosvjeda objavljen je i u novinama *Obzor*, a da se radi o prethodno iznesenoj kritici potvrđuje oslovljavanje „Slavno gradsko zastupstvo!“⁵⁴ na početku novinskog članka. Povod za reakciju bilo je Vajdino objavljivanje regulatorne osnove Dolca u „nekim dnevnicima“.⁵⁵

Tekst započinje općenitom kritikom rješavanja sličnih problema u Zagrebu. To se odnosi na nepostojanje generalne regulatorne osnove za čitav Zagreb, a taj će problem biti istican i u raspravama vezanim za druge dijelove grada. Klub arhitekata smatra kako se pitanja vezana uz regulaciju grada rješavaju nasumce, bez sistema i bez dovoljno proučavanja. Zagrebu je potrebna generalna osnova obrađena smisljeno prema potrebama i sredstvima kojima grad raspolaže, dok

⁵⁴Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata, 1926: 2.

⁵⁵Isto: 2.

ovakav pristup ne omogućava predviđanje mogućih posljedica. Takvo stanje vlada zbog toga što se takva djelomična rješenja donose na brzinu, „pod pritiskom urgentnih potreba redovitoga gradskoga života“, a zbog „neopravdane ambicije gradskog gradjevnog ureda“⁵⁶ redovito uključuju preveliko područje i prevelik obujam posla.

Ova kritika nastaje u trenutku kada je povijesni Dolac već izgubljen, a Klub arhitekata jasno izražava negodovanje u vezi s ovakvim postupanjem s povijesnom jezgrom, tj. „nehistoričko nastrojenje gradske gradjevnice uprave (koje je) nemilosrdno rušilo spomenike naše historije“⁵⁷. Iz tog je razloga potrebno dobro pripaziti „da ispravci učinjenih pogrešaka ne potvrde potpuno nesposobnost našu za ozbiljno i racionalno rješavanje životnih pitanja.“⁵⁸ Autori ove predstavke također žale za ambijentom starog Dolca, naročito za dijelom oko crkve sv. Marije. Ono što Vajda naziva „slabom“ stranom crkve, nekada je bio „jedan od najljepših, naj slikovitijih gradskih vidika“⁵⁹ za koji su se otimali slikari kako bi ga prikazali. Peristil, koji bi prema Vajdi trebao biti centralna točka novog Dolca, prema njima je „prazan zastor“ čija je jedina svrha prikrivanje greške. Izražavaju žaljenje za porušenim, ali i kućama koje se planiraju srušiti na Opatovini i u Skalinskoj koje su karakteristične te prikazuju dobru sliku starog Zagreba.

Tekst obiluje kritikama vezanim uz tehnički i financijski aspekt ovog projekta. U prvom redu, smatraju kako ovaj projekt „uređenja Dolca“ (sintagma koju stavljaju pod navodnike) prostorno nadilazi granice koje bi trebao poštivati. To se prije svega odnosi na proširenje Skalinske ulice koja bi se čak i produžila do Kaptola. Kako bi se uredio njen nagib morali bi se proširiti Krvavi most i Duga ulica, a plan predviđa i uređenje dviju ranije spomenutih novih ulica. Ovakvim velikim intervencijama izgubili bi se mnogi kućni brojevi ili bi se smanjila postojeća „gradilišta“. Autori teksta čak navode i konkretne brojke – koliko točno kuća „uređenje Dolca žrtvuje“⁶⁰. Prema njima, „život, kao što i sve ostalo tekuće, struji putem najmanjega otpora.“⁶¹ Time žele reći kako će se životne potrebe prilagoditi postojećem stanju, u ovom slučaju širini i rasporedu ulica, odnosno položaju postojećih zgrada. Bitan aspekt cijelog projekta te ujedno i glavni argument opozicije su financije. Klub smatra kako je ovakav plan previše opsežan i ambiciozan

⁵⁶Isto: 2.

⁵⁷Isto: 2.

⁵⁸Isto: 2.

⁵⁹Isto: 2.

⁶⁰Isto: 2.

⁶¹Isto, 2.

te da se gradska uprava preračunala glede troškova. Dok se Vajda u osnovnom tekstu objavljenom u *Novostima* dotiče tog aspekta tek kao prilike za ulaganje privatnika i buduće vrelo prihoda⁶², opozicija, a naročito Martin Pilar u svom tekstu objavljenom u *Obzoru*, iznosi pretpostavke o konkretnim brojkama. Klub izravno „optužuje“ gradsku općinu kako nema sredstava za financiranje cjelokupnog projekta, budući da bi raspoloživ novac bio u potpunosti potrošen na otkopavanje ulica i zemljišta, uređenje kanalizacije, električnog i vodovodnog sustava i taracanja, dakle na temeljne radove bez kojih se ne može krenuti u daljnju realizaciju. Ostalo (primjerice, gradnja podzemne tržnice) moralo bi se naplatiti iz džepova građana, a što bi rezultiralo višedesetljetnim čekanjem i „produljivanjem sistema negotovosti koji dosad uživamo pred Stolnom crkvom, na Dolcu, Pod zidom itd.“⁶³ Navode i kako će previsoki troškovi realizacije značiti i visoku cijenu najma prostora, a samim tim i živežnih namirnica koje će se prodavati.

Što se tiče pogleda na Gornji grad koji bi Vajda otvorio na početku Duge ulice, smatraju da on nije vrijedan predviđenih intervencija (smanjenje površine nekretnine i dopuštena gradnja dvokatnice na određenom kućnom broju). Taj bi pogled osigurao vidik na „stari plot i razrovani podzid jašionice i puste stijene bivšeg jezuitskog samostana“⁶⁴. Također, smatraju da će nepostojanje zgrada na južnoj strani dolačke tržnice predstavljati prazninu pri pogledu s Jelačićeva trga, tj. „neugodno prekinuće“ sjeverne fronte trga. Vajda predlaže i pogled iz Duge ulice prema zapadnom pročelju crkve sv. Marije, a ni za to, prema autorima predstavke Kluba, nema potrebe.

Projekt podzemne tržnice smatraju nesigurnim što se tiče higijenskog standarda, praktičnosti izvedbe i korištenja te u suštini potpuno nepotrebnim. Smatraju kako će troškovi dobre konstrukcije biti iznimno skupi, a planirana umjetna rasvjeta, ventilacija i zaštita od vlage, osim velikog troška, neće zadovoljiti zahtjeve.

Na samom kraju zaključuju kako predložena osnova „ne odgovara ni u kojem pogledu“ te iznose prijedloge gradskom zastupstvu: da se odbije osnova i uopće ideja o podzemnoj tržnici, da se odabere osnova koja će detaljno proučiti teren pri čemu predlažu javni natječaj, da se spriječi

⁶²Vajda, 1926.a: 9.

⁶³Klub arhitekata, 1926: 2.

⁶⁴Isto: 2.

svaka intervencija koja bi mogla utjecati na buduća rješenja te da se što prije omogući natječaj za generalnu regulatornu osnovu cijelog Zagreba.

3.1.4. Karlo Vajda – *Regulacija Dolca*

Vajda svoj odgovor gradi kroz tekst koji je izašao u tri uzastopna broja *Novosti*. Velik dio tog opsežnog teksta ponavlja opis tada trenutne situacije na tržnicama na Kaptolu, Jelačićevom trgu i Dolcu te glavne razloge njegovog pristupa – odterećenje tržnice na Jelačićevom trgu i napuštanje one na Kaptolu. Čitateljima donosi i kratki historijat situacije s Dolcem – od toga kako je već 1911. godine gradonačelnik Holjac potvrdio odluku o eksproprijaciji nekretnina na Dolcu i u okolici pa do toga da je dužnost grada riješiti to pitanje kako ih ne bi tužili prijašnji vlasnici tamošnjih nekretnina. Navodi kako s tehničke strane nema zapreka te objašnjava gradnju u dvije etape, te kako će na općinu pasti isključivo troškovi otkupa zemlje i sređivanja terena. Što se tiče samih troškova, Vajda donosi i konkretne predviđene izdatke s objašnjenom svrhom.⁶⁵ Za podzemnu tržnicu navodi kako ona uopće ni nije podzemna – onda je izvan zemlje, budući da je pristup u visini ceste (Pod zidom), a čak je i povišeniji od, primjerice, Popovićeve kuće na Jelačićevom trgu. Smatra kako kritika vezana uz pogled u prazninu s Jelačićevog trga ne stoji, budući da se, upravo suprotno, otvara jedna bogata slika, a na samom Dolcu se otvara vizura na tornjeve crkve sv. Marije, franjevačke crkve te katedrale. Duga ulica, na čiju je regulaciju i rušenje pojedinih nekretnina osnova dobila kritike, će prema Vajdi ionako ubrzo postati gradilište modernih zgrada.

Problemu rušenja starog Dolca Vajda je posvetio značajni dio teksta. Prilično se oštro obračunava ne samo s Klubom arhitekata, nego i s pojedincima koji su sjedili u posebnom odboru koji je raspravljao o rušenju objekata na Dolcu početkom 1925. godine. Tada je, kako Vajda tvrdi, jednoglasno odlučeno da se objekti (1926. godine već porušeni) mogu eliminirati „pošto ne reprezentiraju nikakve historičke vrijednosti“⁶⁶, dok bi se kula kaptolske utvrde sačuvala ukoliko je moguće. Iznenaduje ga što su sada (1926. godine, op.a.) pojedini članovi tog odbora (a ranije spominje Edu Schöna, Gjuru Szabu i Emilija Laszovksog) ustali protiv rušenja

⁶⁵Vajda, 1926.c: 6.

⁶⁶Isto: 6.

„zaboravši valjda na zaključak“⁶⁷. Smatra kako je nepravedno prigovarati gradskom građevnom odsjeku, a posebice njemu poimence kao šefu odsjeka, kao tek izvršnom organu gradskog zastupstva koje je jedino kompetentno u donošenju takvih odluka. Navodi kako je već 1913. godine donesen zaključak o eksproprijaciji nekretnina na Dolcu kada su i porušene dvije zgrade, i to davno prije nego je on zasjeo na voditeljsku stolicu spomenutog odsjeka. Tvrdi da čak i da taj proces tada nije započet, sada bi sigurno bio jer je sanacija tih trošnih i ruševnih objekata odavno prijeko potrebna. Sa zdravstvenog stajališta ta je situacija bila, „a i danas je još sramota za Zagreb“⁶⁸ te takve zahtjeve sadašnjice ne smije priječiti sentimentalnost. U velikom odlomku teksta na pomalo dramatičan način donosi članak koji je objavio Iso Kršnjavi 1925. godine u osječkom listu *Drava*. Naime, prvo donosi tekst, a tek na samom kraju čitatelje obavještava: „Pisac je tog članka g. dr. Iso Kršnjavi“⁶⁹, kao da dodatno želi naglasiti kako se radi o mišljenju priznatog stručnjaka. Kršnjavi se osvrće na pitanje Dolca, navodeći kako je Osijeku dobro što nema Dolca koji predstavlja takav problem. Čitatelje obavještava kako je upravo u Plemićevoj kući otvorena Obrtna škola. Kada je došao na Dolac, a te zgrade više nije bilo, brzo se snašao – osim njega i Bolléa svi su ionako mrtvi, a i njih dvoje „brzo (će) nestati kao i ona stara kuća.“⁷⁰ Ako oni ne tuguju za spomenutom kućom, ne trebaju ni „sadašnji t. zv. ljubitelji umjetnosti i historički histerici“ koji su u Kršnjavijevo vrijeme „ležali (...) u povojima“. Zaključuje kako bi Henizel kao gradonačelnik trebao „vragu poslati brbljanje ljudi, te ove kuće oboriti“ a tekst završava mišlju koju vrijedi prenijeti u cjelosti: „U Zagrebu vlada bolesna i sitničava romantična tendenca starog Zagreba. Mi koji smo stari Zagreb proživili, veselimo se, kad vidimo da pomalo nestaje te se razvija kao u modernom gradu i saobraćaju.“ Kroz riječi Ise Kršnjavog Vajda je „protivnicima“ jasno dao do znanja kakav je njegov stav u vezi očuvanja ovakvih ambijenata.

Tek u posljednjem nastavku teksta Vajda se direktno osvrće na kritiku Kluba arhitekata. Posebno ga ljuti što Klub arhitekata samostalno istupa i javno proziva svog člana, Vjekoslava Bastla, i Vajdu kao člana krovnog Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata. Smatra kako Klub nema taj legitimitet te da cilj ovog istupa nije bio interes javnosti nego „uzbuna javnosti“⁷¹.

⁶⁷Isto: 6.

⁶⁸Vajda, 1926.b: 3.

⁶⁹Vajda, 1926.c: 6.

⁷⁰Isto: 6.

⁷¹Vajda, 1926.d: 6.

Kritike su se, prema Vajdi, mogle iznijeti pred nadležnim forumom udruženja, za što bi Bastl i on sami ustupili „ispravne podatke“ svojim kritičarima.

Ovaj dio teksta doista nalikuje na pravu svađu, tj. okršaj s Vajdine strane. Zaista se dobiva dojam kako je Vajda „izgubio živce“. Pristup mu je takav da ponovi pojedinu kritiku Kluba, a potom iznese svoje obrazloženje. Na nekoliko mjesta postavlja retorička pitanja ili izriče gotovo nervozne usklrike. Primjerice, na kritiku Kluba kako se grad regulira nasumce i bez sistema odgovor započinje pitanjem: „Ja ne znam koga se to tiče?“ Navodi kako je sistem jasan i vidljiv u dosadašnjem provođenju regulacije istočnog dijela Zagreba te kako su kritičari imali dovoljno vremena za prijedloge i kritike od lipnja 1925. godine kada je osnova za Dolac prihvaćena. Što se tiče „nehistoričkog nastrojenja i nemilosrdnog rušenja“, otklanja svaki prigovor budući da ništa od porušenog nije imalo nikakvu historičku vrijednost. Na kritike o otvaranju pogleda na Gornji grad („stari plot i razrovani podzid jašionice i puste stijene bivšeg jezuitskog samostana“⁷²) se ne želi osvrtni. Na stav o prevelikom području kojeg obuhvaća regulatorna osnova za Dolac izjavljuje: „To je nekonzekventno!“, budući da u isto vrijeme kritičari zahtijevaju generalnu osnovu grada. Po pitanju troškova i mogućnosti plaćanja istih drži kako „će gradsko zastupstvo biti kompetentnije od kluba arhitekata.“ Vrijedi još spomenuti i dva gotovo duhovita odgovora. Klub arhitekata kritizirao je i stepenište do Dolca budući da je nenatkriveno (što čak i tipografski naglašavaju oblikovanjem riječi – „n e n a d k r i v e n a stepeništa“⁷³), na što Vajda odgovara: „Kako bi se imale uvažiti neprilike, što moraju nastati (...) kod kiše i sniega na otvorenim i nenatkritim stubištima, (...), nije teško da kažem. Jamačno kišobranom!“⁷⁴ Druga kritika je već spomenuta briga o dovoljno dobroj nosivosti stropne konstrukcije podzemne tržnice. U Vajdinoj osnovi na Dolac se premješta i stup s kipom sv. Marije koji se nalazi ispred katedrale. Osim što mu kao takvom nije mjesto na tržnici, kritičari se brinu i hoće li konstrukcija izdržati tako težak teret. Vajda na to odgovara: „Kako da taj zahtjev označim? Zaista sam u neprilici, jer je zbilja previše! Ta klub će valjda vjerovati, da ćemo znati sve proračunati za sve slučajeve nosivost stropne konstrukcije, te da nam je poznato, da taj stup

⁷²Klub arhitekata, 1926: 2.

⁷³Isto: 3.

⁷⁴Vajda, 1926.d: 6.

nije od papira!“⁷⁵ Vajda dakle odbija sve kritike Kluba arhitekata te zaključuje kako više neće zalaziti u taj problem, nego prepušta da svatko, na temelju iznesenih činjenica, stvori svoj sud.

3.1.5. Martin Pilar – Dolac

Kritika Martina Pilara, objavljena u *Obzoru* 1926. godine, prilično je oštar napad na grad, točnije na Gradski građevni odsjek – moglo bi se reći i konkretno na Karla Vajdu kao šefa tog odsjeka i glavnu odgovornu osobu. Njega u tekstu rijetko spominje poimence – kritika je upravljena na šefa gradskog građevnog odsjeka. Čitav tekst obiluje eksplicitnim prozivkama i odiše prilično uzbuđenim tonom, a odnosi se prije svega na netransparentnost djelovanja gradskog građevnog odsjeka. Svoju kritiku iznio je u dva članka objavljena zaredom (s jednim brojem novina razlike) – *Dolac i Tržnica pod Dolcem*.⁷⁶ Njegova je kritika prilično „grublja“ od one Kluba arhitekata.

Na samom početku prvog teksta Pilar spominje „čudnu“ raspravu o regulaciji Dolca na gradskoj skupštini iste godine i napad na Edu Schöna koji je ranije spomenut, a navodi kako pritom gradska uprava nije odgovorila na postavljena pitanja. Štoviše, iz uprave je došao i prijedlog da se osnova primi bez debate.⁷⁷ Smatra kako je upravo „napadno“ da uz tako bitan prijedlog gradskom zastupstvu nije podneseno nikakvo obrazloženje – o idejama, ispitivanjima i studijama na temelju kojih bi se provodila, itd. – ni onda kada je izravno zatraženo. Prema Pilaru, Vajda se „nije htio truditi ovim studijem i poslom“⁷⁸ budući da je svjestan kako pred većinom gradskog zastupstva slovi kao autoritet i uživa puno povjerenje. Kada je već došlo do kritike u javnosti, Vajda je trebao odgovoriti službenim podacima i konkretnim objašnjenjima, a ne „doskočicama“ kojima obiluje njegov odgovor Klubu arhitekata u *Novostima*. To, prema Pilaru, pokazuje nedostatak pouzdanja u stvarne argumente.

Pilar brani Klub arhitekata čija je kritika konstruktivna i dolična – nije njihova krivica „ako se je itko sa osnovom identificirao i stvarne opaske smatrao osobnim napadajem.“⁷⁹ Članak *Dolac* je svojevrsni prikaz Vajdinog odgovora na kritike Kluba, uz oštre opaske autora. Pilar u potpunosti

⁷⁵Isto: 6.

⁷⁶Pilar, 1926.a; Pilar, 1926.b

⁷⁷Pilar, 1926.a: 2.

⁷⁸Isto: 2.

⁷⁹Isto: 2.

odbija misao kako je zbog Dolca potrebno regulirati čitavo područje od Duge do Bakačeve ulice – to je pretjerana ambicija građevnog odsjeka. Da takav pristup nije potreban uvjerljivo dokazuje osnova Viktora Kovačića. Što se tiče rušenja starog Dolca, također odbija tvrdnju kako ništa od porušenog nije imalo ikakvu povijesnu vrijednost, a građevni odsjek optužuje kako je „na svoju ruku“ zanemario odluku posebnog povjerenstva koje je odlučilo sačuvati kulu kaptolskog zida te ju bez razloga srušio. Osvrće se i na financijski aspekt cijele priče. Smatra kako ne postoji način da izvođenje ovog projekta ne padne na leđa stanovnika Zagreba te je, iz tog aspekta posebice, projekt nepotreban. Čitateljima pažnju usmjerava na to kako se ni sam Vajda ne uzda u inicijativu građana – u prvom tekstu (*Dolac prema novoj regulaciji*) „optimistično“ navodi kako je projekt moguće ostvariti u „najkraće vrijeme“⁸⁰, dok u odgovoru na kritiku Kluba navodi kako se troškovi daju razdijeliti na dugi niz godina koliko će trajati gradnja.

Slaže se s mišljenjem Kluba kako nije vrijedno rušiti i regulirati okolne ulice da bi se otvorio pogled na Strossmayerovo šetalište i Gornji grad. To bi eventualno bilo prihvatljivo kada bi se uredio potporni zid, fasade, možda postavile balustrade i koji kip. To su tek troškovi koje si općina ne može priuštiti, a u istom mu je kontekstu neshvatljivo restauriranje zapadnog pročelja crkve Sv. Marije i rušenje dvaju kuća u Dugoj ulici kako bi se otvorio vidik na nj.

Što se tiče planiranih proširenja Duge i Skalinske ulice, Pilar „iz rukava izvlači“ Corneliusa Gurlitta kao stručnjaka poznatog i zagrebačkoj javnosti. Citira njegovo djelo *Handbuch des Städtebaues* iz 1920. godine (s navođenjem broja stranice!) i prenosi Gurlittova razmatranja o širini ulica u gradskim jezgrama. Gurlitt razmatra pojedine europske ulice, donosi dimenzije i izračune broja vozila i osoba koje prolaze tim ulicama. Pilar donosi dimenzije Duge ulice i zaključuje kako je širina dostatna, a kako se promet neće povećati budući da je izgradnja u Gornjem gradu prestala. Kroz Skalinsku promet „nije danas baš nikakav“⁸¹ te nema potrebe za ikakvim intervencijama. Navodi kako grad ima problema s uskim ulicama zato što na njima gradi previsoke zgrade (primjer Mrazovićeve ulice), a to radi „jer gradski gradjevni odsjek nije dosta strogo pazio na nauku o izgradnji gradova.“⁸² Što se tiče probijanja nove ulice paralelne s Ilicom, smatra kako će se njeno korištenje u svrhu rasterećenja same Ilice moći postići samo

⁸⁰Isto: 3.

⁸¹Isto: 3.

⁸²Isto: 3.

prisiljavanjem iličkih trgovaca „policajnim odredbama“⁸³. Osim toga, potrebno je napraviti i iscrpnu studiju potrebnih konstrukcija te troškovnik, a ne samo predložiti nacrt. Osvrće se i na Vajdin „duhovit“ odgovor (pritom Pilar riječ duhovit stavlja pod navodnike) o korištenju kišobrana na stepenicama. Takav odgovor, smatra autor, pokazuje kako Vajda ne razumije ili ne želi razumjeti situaciju. „Po općim pravilima graditeljstva“⁸⁴, naime, za ugodne stepenice su potrebna odmorišta, a opasnost od snijega ili poledice velika je za prolaznike koji nose teret.

U zaključku teksta koji se bavi regulatornom osnovom Dolca Pilar donosi kritiku djelovanja gradskog građevnog režima. Smatra da je, ukoliko ova osnova bude ocjenjena ispravnom (od strane odbora koji će ju, već prihvaćenu, dodatno ispitati), gradu potreban stručan savjetni organ za pitanja regulacije. No, sumnja da bi takav odbor u klimi koja vlada djelovao na ispravan način. Način postupanja s kritičarima iz Kluba arhitekata, za koje je Vajda izjavio kako su izgubili i zbog toga nisu pozvani u odbor koji će ocijeniti osnovu, osvjetlio je „režim koji caruje u gradskom građevnom odsjeku“⁸⁵. Kritičari su kažnjeni kao primjer drugima, a sama kritika se tumači kao osobni napad na autore osnove, ali i one koji su ga branili i odobrili – interes općine je potisnut „iza lične sujete izvršujućih njezinih organa.“⁸⁶

⁸³Isto: 3.

⁸⁴Isto: 3.

⁸⁵Isto: 3.

⁸⁶Isto: 3.

Petar Knoll svojim tekstom o starom Dolcu donosi svojevrsni uvod u polemiku koja se razvila po pitanju regulacije tog zagrebačkog predjela. Iz njegovog opsežnog izlaganja jasno se razaznaje želja za potpunom konzervacijom Dolca, pri čemu inzistira na slikovitosti postojeće (i nekadašnje) arhitekture, ambijentalnosti tog prostora te vrijednosti ulica, trgova i „male arhitekture“ koja kao povijesni dokument govori o nekadašnjem životu na tom području. Karlo Vajda, pak, kao autor osnove koja ruši stari ambijent Dolca jasno iznosi stav kako na tom području nije bilo arhitekture vrijedne čuvanja, pri čemu se očituje njegovo ograničavanje na arhitektonsku i umjetničku vrijednost baštine, dok onu ambijentalnu u potpunosti zanemaruje. Svojim citiranjem radikalnog stava Ise Kršnjavog indirektno pokazuje kako je spreman žrtvovati staru jezgru za razvoj modernog grada. Njegovi kritičari, Klub arhitekata i Martin Pilar, izražavaju žaljenje za izgubljenom slikovitošću Dolca i sumnju u potrebu rušenja tamošnjih kuća. Iako kritiku upravljaju na tehnički i financijski aspekt projekta, pokazuju izrazit osjećaj za povijesni karakter Dolca.

3.2. Anketa *Kako da se regulira Kaptol, Novosti 1935. godine*

1933. godine u *Novostima* je pokrenuta anketa među „najvršnjim i najpoznatijim stručnjacima“⁸⁷ o pitanju regulacije Kaptola. Povod za ovu anketu bila je odluka da se prostor pred katedralom uredi, a Fernkornov spomenik sv. Juraja smjesti u katedralu. Kako autor članka navodi, takvo je rješenje tek provizorno, a anketu započinje kako bi se stari problem, dvadeset i pet godina nakon Kovačićeve osnove, napokon počeo rješavati. Stručnjaci su upitani o vlastitim prijedlozima za regulaciju Kaptola. Nekoliko dana prije same ankete, u *Novostima* je objavljen tekst Stjepana Korenića, kaptolskog kanonika, koji se u opširnom tekstu osvrnuo na privremenu regulaciju Kaptola koju je donijela općinska komisija.

⁸⁷***, 1933.a: 9.

3.2.1. Stjepan Korenić

Iako nije direktno sudjelovao u anketi, Korenićev tekst se, kao i tekstovi ispitanika, osvrće na pitanje regulacije Kaptola. Njegov je članak znatno duži i detaljniji od tekstova ispitanih stručnjaka, a u većoj se mjeri osvrće i na privremeno rješenje koje je donijela općina. Čini se kako je svoj tekst na vlastitu inicijativu poslao redakciji, budući da je tekst počinje oslovljavanjem „Gospodine uredniče“ te „Dozvolite o tom (regulaciji Kaptola, op.a.) i moje mišljenje.“⁸⁸ Prije svega, a tom je pitanju posvećen i najduži dio teksta, osvrće se na ideju premještanja kipa sv. Juraja s gradskog majura (današnji Trg Republike Hrvatske) u unutrašnjost katedrale i planiranu restauraciju. Smatra kako restauracija nije potrebna, budući da je kip naprosto toliko uništen, da bi „nakon tolikoga krpanja“ ostala samo „naivna utvara, da je to Fernkornov original“⁸⁹. Također, smatra kako kipu koji je namijenjen za gradsko javno mjesto nije mjesto u unutrašnjosti općenito, a kamo li unutrašnjosti prvostolne crkve. Kao alternativno rješenje predlaže park uz glavni ulaz u Nadbiskupski dvor, pri čemu se za zaštitu kipa od vremenskih neprilika treba ugledati na rješenja drugih velikih gradova.

Osvrće se i na planirano uređivanje Bolléove crvene prigradnje. Prema privremenoj regulaciji, prigradnji uz Nadbiskupski dvor bi se odstranio prednji dio, a krov i boja fasade bi se uredili u skladu s dvorom i kulom koja tamo stoji. Korenić smatra kako bi ovakva intervencija donijela gore stanje nego što jest – osim toga, ako je ta „neprirodna izraslina“ stajala toliko godina, može pričekati još neko vrijeme dok se ne donese definitivna regulatorna osnova. Iduća stavka na koju se osvrće je smještanje nužnika unutar ograđenog prostora katedrale. Smatra kako je nužnik zaista potreban, no ne vidi smisao u smještanju istog unutar ograde – što zbog liturgijskih obreda, što zbog činjenice da bi bilo potrebno uvoditi kanalizaciju. Predlaže mjesto prema sjemeništu, izvan ograđenog prostora, gdje je kanalizacija već uvedena. Što se tiče planiranog snižavanja terena ispred katedrale te snižavanja i uređivanja humka uz kulu Nebojan, smatra kako je takva intervencija naprosto prevelik trošak u kontekstu jednog privremenog rješenja. Korenić u svom osvrtu, a to će biti jasno vidljivo i u polemici Korenić – Zemljak iz 1934. godine, neprestano naglašava riječ „privremeno“ te kao glavni argument protiv takvog rješenja navodi financije. Prema njemu, bilo kakvo privremeno rješenje je preskupa investicija u trenutku

⁸⁸Korenić, 1933: 6.

⁸⁹Isto: 6.

kada vlada teška situacija u čitavoj državi. Na samom kraju teksta predlaže gradu i stručnjacima da u pomoć pozovu kakvog stranog stručnjaka, ako to već mogu gradovi veći od Zagreba. Pritom ih proziva za nesposobnost: „Nije to nikakvo poniženje niti sramota, ako se u našim tehničkim i građevinskim krugovima i stručnjacima osjeti poteškoća kako da se ovaj naš najvažniji dio grada, (...) regulira, a da se njihova historijska karakteristika na njima ne izgubi.“⁹⁰ Glavna je, dakle, Korenićeva misao kako je potrebna jedna definitivna regulacija Kaptola, dok su „privremene eksperimentacije“⁹¹ skupe i nepotrebne.

3.2.2. Edo Schön

Arhitekt Edo Schön prvi je iznio svoje mišljenje, a koje se svodi na potrebu definitivne regulatorne osnove. Odvojena rješavanja problema dovela su do nesretnih rješenja, a kao primjer navodi Dolac koji se uredio bez obaziranja na cjelokupni kaptolski okoliš. Rješenje koje je provedeno krajem 1920-ih godina nije, prema Schönu, primjerice, omogućilo dobar prilaz do skladišta robe na tržnici. Dolac, kao ni druge dijelove Kaptola nije se smjelo, tj. ne smije se uređivati bez prethodno donesene generalne osnove. U istom smislu smatra kako je potpuno nepotrebno najavljeno uređivanje prostora pred katedralom. Osvrće se i na regulatornu osnovu koju je izradio gradski građevni odsjek koja „sasvim negira postojeće stanje na Kaptolu.“⁹² Spomenuta osnova predviđa rušenje značajnog dijela postojećih zgrada i gradnju moderne arhitekture. Prema Schönu, takvoj je arhitekturi mjesto u novim dijelovima grada, a ne u povijesnoj jezgri. Prostor kao što je kaptolski treba adaptirati prema suvremenim potrebama (u prvom redu higijenskim i prometnim), a ne načiniti *tabulu rasu* i negirati „historijski karakter“⁹³.

Schön poštuje zahtjeve modernog doba i smatra kako je najbitnije omogućiti izgradnju higijenski ispravnih zgrada i riješiti problem prometa, no tu staje – sve drugo je „i skupo i neprovedivo i nepotrebno.“⁹⁴ Realan je u pogledu izvedivosti ideja te, kada navodi potrebu izrade definitivne regulatorne osnove, navodi kako se ona ne bi morala izvesti odjednom, nego postepeno s

⁹⁰Isto: 6.

⁹¹Isto: 6.

⁹²***, 1933.a: 9.

⁹³Isto: 9.

⁹⁴Isto; 9.

vremenom. Osvrće se i na natječaj za generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba iz 1930./31. godine koji, prema njegovom mišljenju, zaista nije iznjedrio dobro rješenje.

Dakle, temeljni problem prema Schönju je nepostojanje regulatorne osnove za područje čitavog Kaptola, a dobru je osnovu nemoguće napraviti bez prethodne izrade katastra tog područja. To bi područje obuhvaćalo prostor od Trga bana Jelačića do Kaptolske škole te od Ribnjaka do Tkalčićeve ulice. Osnova bi svakako trebala počivati na Kovačićevim idejama, pri čemu je potrebno uzeti u obzir kako Kovačićev projekt više nije u potpunosti prikladan – od 1908. godine promijenile su se bitne značajke kaptolskog okoliša (uređenje Dolca, odustajanje od kaptolske tramvajske pruge).

3.2.3. Gjuro Szabo

Gjuro Szabo svoj odgovor na anketu, kao ravnatelj Gradskog muzeja, započinje na pomalo humorističan način – kaže kako je nakon toliko godina rješavanja problema Kaptola on „temeljito uređen za – smetlište!“⁹⁵ Prijedlog gradskog građevnog ureda, kojeg kritizira i Schön, odbacuje u potpunosti budući da prekida sa svakom tradicijom Kaptola. Takav radikalni pristup, prema Szabi, uopće ni nije regulacija – plan iz 1933. godine ne regulira, nego „negira, ruši i gradi novo.“⁹⁶ Szabo inzistira na očuvanju tradicije te odbija mogućnost prilagođavanja povijesne cjeline novim rješenjima. Primjerice, gradnjom jedne zgrade u koju bi se smjestili svi kanonici Prvostolnog kaptola, zametnula bi se višestoljetna tradicija i identitet Kaptolske ulice s brojnim kanoničkim kurijama i vrtovima. No osim aspekta negiranja tradicije i povijesne vrijednosti takvog prostora, Szabo uvodi i jedan, mogli bi smo reći, svima razumljiv argument. Naime, navodi kako svaka takva osnova koja zahtjeva rušenje starog radi novog – osim što je neprihvatljiva – iziskuje iznimno veliko ulaganje zbog obujma takvih zahvata. Takve osnove, koje počinju od *tabule rase*, kako je naveo Schön, ne dopuštaju postepenu izgradnju. Ono što je izgrađeno u težnji za „novim“ vrlo će brzo i samo postati „staro“, budući da „vrijeme ne čeka.“⁹⁷

⁹⁵Szabo, 1933: 9.

⁹⁶Isto: 9.

⁹⁷Isto: 9.

Sláže se sa Schönom kako je prije svega potrebno snimiti područje Kaptola, a pogotovo iz razloga što je u vremenu od Kovačičeve osnove došlo do brojnih promjena. Sam Szabo na pitanje ima li kakvih prijedloga za regulaciju ne daje konkretne savjete – smatra kako je to posao „stvaralačkih arhitekata“ te se čini kako on, kao „nestručna“ osoba, ne želi stručnjacima govoriti što da rade. Jedina molba koju iznosi je da se pazi na formaciju terena na Kaptolu, a dobrom regulacijom će se riješiti mnogi problemi koji muče kaptolski prostor (primjerice Bolléova prigradnja uz Nadbiskupski dvor). Szabo svoj odgovor završava zaključkom kako se „sve novo mora (...) prilagoditi starom Kaptolu.“⁹⁸ Na optužbe da su stari ljudi, u koje sebe svrstava, ljudi prošlosti, odgovara – iako u sebi nose prošlost, ne znači da ne misle na budućnost. Budućnost, dakle, ne znači negaciju prošlosti.

3.2.4. Branko Šenoa

Stav Branka Šenoa, kako i sam navodi, podudara se s mišljenjima Schöna i Szabe, a smatra kako takav stav imaju svi kojima je stalo do optimalnog rješenja Kaptolskog problema. Kako su navodili ispitanici prije njega, potrebno je prije svega dobro poznavati teren jer će se tako olakšati posao zaduženima za izradu regulatorne osnove što će rezultirati dobrim konačnim rješenjem. Pitanje regulacije je „mučno“ iz nekoliko razloga. Jedan od problema je činjenica da se prekasno, s obzirom na razvoj grada, krenulo s radom na osnovi. Sama generalna osnova za cijeli Zagreb trebala bi, kako je to predlagao Kovačić, krenuti od Kaptola. Rješavanje pojedinih problema bez posebnog obzira na odnos elementa i cjeline dovelo je do razlika u terenu (primjerice, visina Splavnice zbog gradnje kuće Popović) i do nespretnih proširivanja ulica. S razvojem prometa su se stihijski proširivale pojedine ulice, kako u Donjem gradu, tako i na Kaptolu. Glavni uzrok tome je nepostojanje generalne osnove, a Šenoa pritom iznosi primjedbu koja je bliska i današnjem čitatelju – takve se intervencije nisu provodile u javnom, nego u interesu pojedinca.

Drugu „skupinu“ problema čine kaptolski spomenici. Tu Šenoa navodi problem katedrale, Bakačeve kule i kaptolskih kurija. Na „nezgodnu“⁹⁹ restauraciju katedrale ne troši previše riječi,

⁹⁸Isto: 9.

⁹⁹Šenoa, 1933: 10.

ali jasno daje do znanja kako je glavni problem prekrivanje svega „što je svako doba donijelo“.¹⁰⁰ Šenoa cijeni obilježja različitih vremena kao vrijedan element spomenika te odaje prilično jasan stav protiv pročišćenja stila. U tom kontekstu navodi i kurije koje nose „sva obilježja svoga vremena sa svim osebinama našeg graditeljstva“. Pritom ne misli da novoizgrađene ili restaurirane kurije (pridjev restaurirane Šenoa u ovom kontekstu stavlja pod navodnike), nego na one koje su sačuvale obilježja načina života, potreba, klime i terena koje treba isključivo konzervirati, ukoliko to njihovo stanje zahtjeva. Ideje rušenja tih kurija se nikako ne smiju provesti – novoj arhitekturi je mjesto u Donjem gradu, a ne na Kaptolu. Rušenjem Bakačeve kule pak Kaptol je dobio, prema Šenoi, potpuno drugi izgled. Da je trud svih koji su imali „osjećaja za stari Zagreb“¹⁰¹ i žustro se protivili rušenju napokon shvaćen, dokazuje činjenica da brojni autori regulacija nastoje nekim oblikom vratiti funkciju koju je imala Bakačeva kula s Metropolitanom.

Kao i Szabo, naglašava kako je bitno misliti na budućnost te smatra kako može postojati mnoštvo različitih rješenja Kaptolskog problema, ali najbitnije je postupati s najvećim pijetetom prema onome što je vrijedno čuvanja.

3.2.5. Robert Frangeš Mihanović

Odgovor kipara Roberta Frangeša Mihanovića razlikuje se od prethodnih odgovora u fokusiranju na stilska pitanja u većoj mjeri nego na ona vezana uz regulaciju Kaptola. Što se tiče regulacije, podsjeća kako je upravo on bio jedan od članova žirija na natječaju za regulatornu osnovu 1908. godine. U tom kontekstu se dotiče rušenja Bakačeve kule, navodeći osudu Corneliusa Gurlitta s kojom se i sam slaže. Time je izgubljena važna karakteristika kaptolskog ambijenta – upravo su zaklonjen pogled i „mali dekor“ svojstva gotičkih ambijenata i crkava, koje nisu građene „za gledanje iz daleke perspektive“¹⁰². Frangeš Mihanović se jedini od ispitanika izravno opredjeljuje za zatvaranje pročelja katedrale, navodeći kako se ona *mora* zatvoriti. Glavni cilj restauriranja, općenito, mora biti ispravak učinjene pogreške, a to znači korištenje suvremenih

¹⁰⁰Isto: 10.

¹⁰¹Isto: 10.

¹⁰²Frangeš Mihanović, 1933: 9.

umjetničkih izraza koji moraju biti u harmoniji s cjelokupnim katedralnim kompleksom. Frangeš Mihanović, kako je navedeno, puno pažnje pridaje likovnim karakteristikama područja, pa tako smatra da se pročelje mora zatvoriti visokom ogradom budući da je donji dio pročelja „vrlo štedljiv s dekoracijama“¹⁰³.

Može se primijetiti kako Frangeš Mihanović gotovo s gađenjem govori o purizmu koji je bio misao vodilja pri restauraciji katedrale. Spominje i Friedricha von Schmidta s kojim se prilično grubo obračunava – kaže kako „nije imao osjećaja niti za starinu niti za umjetnost“, a dokaz za to je natpis „ein deutscher Steinmetzer“ isklesan na njegovom nadgrobnom spomeniku. Naglašava kako su takve zasade danas sa stručnog stajališta neprihvatljive, i uistinu iskazuje žaljenje za izgubljenim baroknim elementima katedrale (primjerice, baroknim oltarima). No naglašava kako Kaptol i dalje ima „mnogo toga specifično kaptolskog“ te kako se ništa više ne smije tamo rušiti i mijenjati. Katedralni kompleks, unatoč restauraciji, ipak nije stilski pročišćena cjelina budući da je barokni sloj i danas vidljiv na strani koja je „hvala Bogu“ ostala netaknutom, kao i tragovi na „nažalost restauriranom“ južnom dijelu.¹⁰⁴ Frangeš Mihanović, dakle, u svom tekstu naglašava važnost očuvanja karakteristika Kaptola, a jedna od kojih je različitost stilova. Ovakav pristup predstavlja potpunu suprotnost stavu 19. stoljeća, a uz to poznati kipar smatra kako su stilski suvremena rješenja također dobrodošla.

3.2.6. Robert Jean Ivanović

Kao što je ranije navedeno, jedan od razloga za pokretanje ove ankete bilo je pitanje premještanja kipa sv. Juraja s gradskog majura i njegove restauracije. Ovog pitanja se, kao kipar, dotakao i Robert Frangeš Mihanović koji je uz ranije obrađeni tekst u sklopu ankete *Novosti* objavio još jedan tekst pod naslovom *Spor oko spomenika sv. Jurja koji dolazi u katedralu*¹⁰⁵ Vjerojatno je iz tog razloga za mišljenje o regulaciji upitan još jedan kipar, Robert Jean Ivanović, zadužen upravo za restauraciju kipa sv. Juraja. Njegovo je mišljenje objavljeno u posljednjem

¹⁰³Isto: 9.

¹⁰⁴Isto: 9.

¹⁰⁵Vidi u: Frangeš Mihanović, R. (1933.) Kako da se regulira Kaptol. *Novosti* 27 (295), 9, Zagreb

tekstu ankete, zajedno s još jednim osvrtom Gjuro Szabe. U ovom tekstu obojica su upitani o smještaju kipa te o privremenoj regulaciji Kaptola.

Što se tiče regulacije Kaptola, Jean Ivanović smatra kako se o njoj još ne može ni govoriti, budući da se ista može izvršiti isključivo u sklopu generalne regulatorne osnove. Iako je, u trenu u kojem piše tekst, moguće tek provizorno uređenje prostora pred katedralom, korisno je da se iznose mišljenja koja će u obliku pojedinih principa biti korisna jednog dana kada će se pristupiti izradi osnove. Dakle, Jean Ivanović smatra kako je privremena regulacija Kaptola dobro rješenje, ujedno i jedino trenutno moguće, a ono što je nužno time postići je sređivanje terena ispred katedrale koje bi, kada bi ostalo, „bilo na sramotu Zagreba.“¹⁰⁶ Uz to, smatra kako je nužno maknuti „onu Boleovu nakazu“¹⁰⁷, misleći pritom na prigradnju uz Nadbiskupski dvor.

Osvrće se i na pitanje samog kipa sv. Juraja, za kojeg smatra kako bi bila sramota da dalje propada na nepriličnom mjestu, te kako prigovor na premalen prostor u katedrali i nepripadnost „baroknog“ spomenika u gotičkoj katedrali ne stoje. Upravo je barokna propovjedaonica, prema Jeanu Ivanoviću, najljepši spomenik u katedrali. Osvrće se i na prigovore na samo restauriranje kipa i zaključuje: „Dosta je žalosno, da kod nas u Zagrebu, kadgod se hoće nešto načiniti ili popraviti, javljaju ljudi koji to nastoje omesti.“¹⁰⁸

3.2.7. Gjuro Szabo

Szabo dijeli mišljenje Roberta Jeana Ivanovića kako je privremena regulacija dobro ideja, budući da „danas“ nije vrijeme za definitivnu i temeljitu regulaciju Kaptola, a prostor pred katedralom ne može ostati u stanju u kojem je. Smatra kako je vrijeme u kojem žive puno drugih problema i nesređenih prilika te bi stoga takva pitanja trebalo ostaviti drugim vremenima kako bi se riješila „u miru“¹⁰⁹. Imajući to na umu, Szabo pozdravlja odluku o „parkiranju“ razine gdje su stajale „bez razloga porušene“ kuće te „pozelenjivanje“ terena uz sjevernu kulu koja trenutno izgleda

¹⁰⁶***, 1933.b: 8.

¹⁰⁷Isto: 8.

¹⁰⁸Isto: 8.

¹⁰⁹Isto: 8.

„očajno“¹¹⁰. Međutim, naglašava kako je bitno da ta privremena rješenja ne prejudiciraju nekom budućem, definitivnom rješenju. Što se tiče kipa sv. Juraja, smatra kako to u suštini uopće ni ne predstavlja problem. Katedrala bi s takvim umjetničkim djelom profitirala, budući da je velik dio njenih umjetnina izgubljen. Uz to, takva gesta bi predstavljala lijep spomen na kardinala Haulika koji je kip pribavio iz Pariza, a čije nikakve druge uspomene – pa ni kosti – nisu sačuvane¹¹¹.

Stručnjaci su se uglavnom složili u svojim zaključcima – kao glavni problem Schön, Korenić, Šenoa i Jean Ivanović vide nepostojanje generalne osnove za cijeli Zagreb, bez koje ne može postojati ni ona za Kaptol. Szabo pak smatra kako u tom trenutku kada je ekonomska situacija u cijeloj državi nezavidna, nije vrijeme za donošenje generalne osnove te su s toga privremena rješenja prihvatljiva ukoliko ne onemogućuju kasnije donošenje kvalitetne osnove. Jean Ivanović se nalazi negdje na sredini sa stavom kako nema govora o regulaciji Kaptola bez generalne osnove cijeloga grada, a u takvoj su situaciji privremena rješenja dobrodošla. Oni koji su iznijeli mišljenje o uvođenju moderne arhitekture u kaptolski ambijent dijele stav – Schön smatra kako je potrebno adaptirati Kaptol prema suvremenim potrebama, a ne negirati povijesni karakter te kako modernoj arhitekturi nije mjesto u povijesnoj jezgri. Szabo je naveo kako se novo treba prilagoditi starom te kako je Kaptol potrebno regulirati, a ne rušiti i graditi novo. Šenoa je, slično kao i Schön, naveo kako je novoj arhitekturi mjesto u Donjem gradu, a ne na Kaptolu. Iznio je jasan stav o važnosti očuvanja obilježja svih stilskih razdoblja, pa tako i kanoničkih kurija koje pokazuju obilježja kaptolskog života. Robert Frangeš Mihanović se jedini od ispitanika jasno zauzeo za zatvaranje pročelja katedrale postavljanjem novog zida/portika, naglasivši važnost zatvorenog pogleda i „malih dekora“ kao obilježja gotičkih ambijenata. Pritom pozdravlja suvremene izraze koji moraju biti u harmoniji s katedralnim kompleksom.

¹¹⁰Isto: 8.

¹¹¹Isto: 8.

3.3. Rasprava o privremenoj regulaciji Kaptola 1934. godine

1933. godine donesena je privremena regulacija Kaptola prije nego se pronađe konačno rješenje. Ovaj prijedlog, tj. ideja privremenog rješenja je potaknula kanonika Korenića na žestoku reakciju putem novina – najprije u *Novostima* 1933. godine, a potom u *Jutarnjem listu* 1934. godine.¹¹² Na njegove kritike odgovorio je Ivan Zemljak kao djelatnik Gradskog građevnog ureda u kojem je od 1930. godine bio voditelj odsjeka za novogradnje.¹¹³ Radi se o privremenom rješenju koje je ranije spomenuto u kontekstu ankete dnevnika *Novosti*. Predviđene intervencije uključivale su premještanje kipa sv. Juraja u katedralu, uklanjanje prednjeg dijela Bolléove prigradnje uz Nadbiskupski dvor i prilagođavanje boje fasade ostatku kompleksa (Slika 6.), ravnanje humka uz kulu Nebojan, snižavanje okoliša pred katedralom u svrhu zaštite od naviranja vode u crkvu te postavljanje nužnika unutar ograđenog prostora katedrale.¹¹⁴ U daljnjem tekstu donosim kasniji tekst iz *Jutarnjeg lista* budući da se putem tog lista povela rasprava između Korenića i Zemljaka.

3.3.1. Stjepan Korenić - *Opet pitanje regulacije kaptola*

Korenić je na pisanje ovog teksta bio potaknut molbom građevnog odsjeka i gradske općine da i Crkva prihvati promjene donesene zaključkom komisije iz 1933. godine. Glavni problem koji autor ističe i koji se provlači kroz cijeli tekst je privremenost te intervencije. Taj problem, odnosno sama riječ je i tipografski naglašena u tekstu te su riječi privremeno i definitivno u različitim oblicima otisnute s razmakom između slova („p r i v r e m e n o“, „d e f i n i t i v n o“¹¹⁵). Privremenost intervencije je, prema njemu, nepravilna s financijskog i građevinsko-pravnog stajališta. Financijska neisplativost će se pokazati kada se sve uloženo sruši kako bi se ponovno gradilo tj. uredilo definitivno rješenje. Uz to, Korenić smatra kako će, „kako je to već u običaju“¹¹⁶, moguće doći i do prekoračenja troškovnika, a čiji se teret stavlja na leđa nadbiskupije. Ovdje se poziva i na „današnje teške prilike, u kojima vlada tolika bijeda i

¹¹²Korenić, 1933: 6.

¹¹³<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67115>

¹¹⁴Korenić, 1933: 6.

¹¹⁵Korenić, 1934.a: 32.

¹¹⁶Isto: 32.

sirotinja¹¹⁷ u kojoj nema mjesta za privremena rješenja. S građevinsko-pravnog gledišta smatra kako je uređivanje zasebnih cjelina nedozvoljivo budući da grad kao takav ima svoju temeljnu regulacijsku osnovu. Ta općenita osnova ne isključuje mogućnost zasebnih regulacijskih osnova za pojedine cjeline, no problem je što takva osnova za Kaptol ne postoji. I upravo u tome Korenić vidi najveći problem. Činjenica da Kaptol kao takav nema svoju definitivnu osnovu je „za sav katedralni okoliš fatalno“¹¹⁸.

Što se tiče samog plana, Korenić se prije svega osvrće na Bolléovu *crvenu prigradnju* uz Nadbiskupski dvor. Pritom pomalo zajedljivo kaže kako „ne mora da bude školovan arhitekt, ili izvanredan kakav stručnjak“ da shvati pogreške u zamišljenoj intervenciji. Plan je bio odstraniti prednji dio prigradnje s lođom i dućanom kako bi se oslobodila kula uz nju. Također, krov i boja prigradnje bi se uskladili s dvorom i kulom. Korenić smatra kako će bilo kakvo alteriranje krova prigradnje izgledati samo gore nego što jest, a ideju o usklađivanju dva objekta bojom odbija smatrajući kako se „o b o j a d i s a n j e m“¹¹⁹ (ponovno razmakom naglašava riječ) ne može postići simetrija objekata. Međutim, kasnije ponavlja kako je usklađivanje bojom jeftinije i bolje rješenje od većih intervencija. Ovu nedosljednost u stavu će kasnije Zemljak komentirati u svom odgovoru.

Korenić otvara i pitanje ponovnog zatvaranja pročelja katedrale nabrajajući različite stavove, a napominje kako će se i zgrada sjemeništa morati u jednom trenu graditi nanovo jer ne odgovara zahtjevima vremena. Ponovno naglašava kako su to problemi koji se ne mogu riješiti bez glavne, definitivne regulacijske osnove.

Na kraju, Korenić ponavlja kako zamišljeno uređenje oko kule i dvora samo po sebi ne predstavlja problem, no financijski je neisplativo bilo kakvo privremeno rješenje (pritom navodi kako se od nadbiskupije traži da pokrije troškove). Ono što Kaptol prije svega traži je vlastita regulacijska osnova. Uz to predlaže da se, kad se već intervenira na Kaptolu, radije uredi cesta koja je prašnjava i blatna.

¹¹⁷Isto: 32.

¹¹⁸Isto: 32.

¹¹⁹Isto: 32.

3.3.2. Ivan Zemljak - *Opet pitanje regulacije Kaptola. Uklanjanje prigradnje uz Bakačevu kulu, za liječenje stare rane*

Ivan Zemljak prilično oštro odgovara kanoniku Koreniću u članku koji je datiran 4. rujna 1934. godine. U tekstu se osvrće na spomenutu *crvenu prigradnju* i Korenićev stav spram najavljene intervencije te Korenićevu tvrdnju kako nema mjesta nikakvim privremenim rješenjima budući da je sve što Kaptolu treba jedna definitivna regulacijska osnova.

Kao i Korenić, arhitekt smatra kako je „izvan svake (...) diskusije“¹²⁰ činjenica da je Kaptolu, kao i uopće ikojem dijelu grada, potrebna regulacijska osnova. Međutim, svjestan je kako je situacija takva da je to konačno rješenje s obzirom na financijsko stanje u gradu, odnosno državi „daleka budućnost“¹²¹. Stoga se određenu pojedinost može tretirati u sadašnjem trenutku, a krajnje rješenje i njegovu izvedbu treba ostaviti vremenu koje će imati sredstva. Tvrdi kako sva privremena rješenja ili regulacije na papiru neće značiti ništa u trenu kada će se zaista pristupiti oblikovanju novog Kaptola. To je prvenstveno stoga što regulacija Kaptola ne podrazumijeva samo promet, utilitarnost, ekonomiju, higijenu – ona ovisi i o namjeni objekta te o vremenu i ljudima koji će se njome baviti.

Zemljak s Korenićem dijeli nezadovoljstvo prigradnjom koja stoji uz Nadbiskupski dvor. Smatra kako se „zastrašujući primjeri mogu (...) čuvati u knjigama i arhivima“¹²² te kako namjera načelnika da se konačno ukloni ta „nakaza“ „treba da svakog obraduje“¹²³. Prije svega, možemo reći kako Zemljak na neki način ismijava Korenića koji je u jednom dijelu teksta bio protiv, a potom za usklađivanje boja prigradnje i dvora. Tu situaciju navodi na samom početku tekstu i tvrdi kako „pisac (Stjepan Korenić, op.a.) operira apstraktnim pojmovima i zapamćenjima, a ne doživljenim likovnim predodžbama“¹²⁴. Neslaganje s Korenićem očituje se u Zemljakovom ustrajanju na bilo kakvoj, makar i privremenoj intervenciji na prigradnji uz dvor. Spomenutim uklanjanjem lođe i ujednačavanjem fasada ne bi nastao novi element „nego bi stara rana bila zaliječena na jedan obazrivi način“.¹²⁵ Upravo je pitanje te prigradnje argument za Zemljakovu

¹²⁰Zemljak, 1934: 10.

¹²¹Isto: 10.

¹²²Isto: 10.

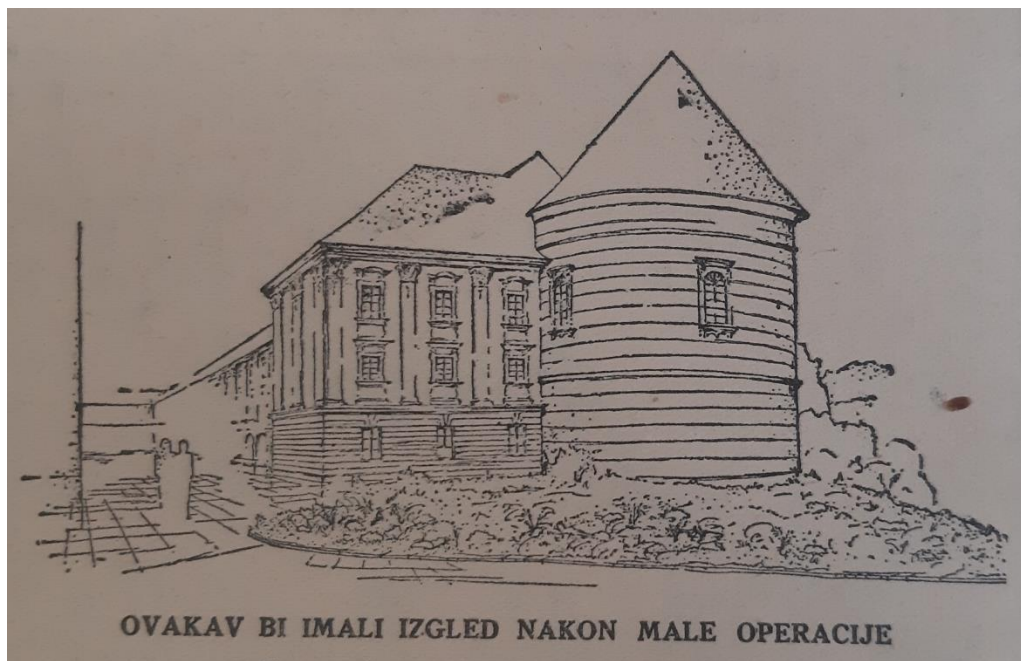
¹²³Isto: 10.

¹²⁴Isto: 10.

¹²⁵Isto: 10.

tezu kako privremene intervencije nisu besmislene. Bez obzira na privremenost, prema njemu, ovom intervencijom će odahnuti svim Zagrepčanima. Napose, upravo je ta građevina dokaz da „konceptija jednog vremena“ koja je ostavila svoje rudimente „apsolutno ne veže na dalje provodjenje“¹²⁶, budući da će malo tko zamjeriti njeno rušenje. Zemljak i Korenić ove tekstove pišu u vremenu kada većina, pa i oni kao opozicijske strane, smatra kako prigradnja nagrđuje katedralni okoliš te kako rušenje iste može biti dobro rješenje. Na isti način buduće generacije, koje će imati sredstva za veće pothvate na Kaptolu, mogu i smiju promatrati njihove privremene intervencije.

Što se tiče financijskog aspekta cijele priče, Zemljak na samom kraju teksta poručuje Koreniću kako će bilo kakvi radovi obradovati nezaposlene kojima se ionako ne može „izmisliti rada ni zarade“¹²⁷, odbacujući time njegovu zabrinutost o uzaludnom trošenju.

Slika 6. Planirani izgled Bolléove prigradnje Nadbiskupskom dvorcu prema privremenoj regulaciji Kaptola iz 1933. godine

¹²⁶Isto: 10.

¹²⁷Isto: 10.

3.3.3. Stjepan Korenić - *Regulacija katedralnog okoliša*

Korenićev odgovor u *Jutarnjem listu*, datiran 7. rujna 1934., započinje izrazom zadovoljstva zbog Zemljakovog slaganja po pitanju nužnosti regulatorne osnove Kaptola. No odmah potom Korenić opravdava, tj. objašnjava svoju izjavu glede pregradnje i žbukanja *crvene prigradnje* koju je, prema njemu, Zemljak krivo shvatio. Čini se kako je Zemljakova reakcija navela autora na detaljno obrazloženje, budući da se ono proteže kroz tri odlomka. U suštini, Korenić objašnjava kako je mislio reći sljedeće: mijenjanjem tlocrta, tj. uklanjanjem lođe i izmjenom krovišta asimetrija spram Nadbiskupskog dvora neće nestati. Budući da je ona neizbježna, nema smisla trošiti sredstva na intervenciju koja će imati isti učinak kao i samo bojanje pročelja – stoga je bolje prilagoditi boju prigradnje. Učinak će biti isti, a potrošit će se manje novca.

Prema Koreniću, nema smisla govoriti o daljnjem uređenju, uključujući i prigradnju uz dvor, ukoliko nije riješeno pitanje pročelja katedrale, tj. zatvaranja. Ukoliko se na taj problem napokon riješi, *crvena prigradnja* kao i pitanje snižavanja terena oko katedrale više neće predstavljati problem. No taj problem i dalje stoji, a autor bez zadržke krivi i proziva nadležne: „A to je samo znak nemoći onih, koji su zvani da to pitanje rješavaju.“¹²⁸ Smatra kako prioritet nisu sitni problemi, nego ključna pitanja poput pročelja katedrale.

Što se tiče Zemljakove teze o ostavljanju konačnog rješenja za buduće generacije koje će s time baviti, Korenić navodi kako se odgovorni „bave optimalnim fantazijama o konačnoj izgradnji Kaptola“ te se zato „ne pomiču s mrtve točke“.¹²⁹ Tvrdi kako Zemljakove riječi u relaciji s predmetom rasprave „ništa ne vrijede“¹³⁰. Regulacija Kaptola će se moći riješiti tek kada se riješi okoliš katedrale (prigradnja uz dvor, pitanje zatvaranja pročelja) – i novije generacije će se naći pred istim problemom koji bi sada mogao biti riješen. Dakle, bez sređivanja katedralnog okoliša nema regulacijske osnove ni sada ni u dalekoj budućnosti.

Na Zemljakovo opravdanje financijskih izdataka – omogućavanje rada nezaposlenima – Korenić odgovara kako „današnje siromašno i nemoćno svećenstvo“¹³¹ ima više prava tražiti sredstva od nadbiskupa nego privremene adaptacije. Ustraje na tome da privremeno rješavanje problema

¹²⁸Korenić, 1934.b: 7.

¹²⁹Isto: 7.

¹³⁰Isto: 7.

¹³¹Isto: 7.

nema smisla te predstavlja nepotreban financijski trošak koji će postati uzaludan kada dođe do definitivnog rješenja. Korenić naprosto ne priznaje isplativost ikakvih privremenih intervencija.

Korenićeve glavna zamjerka koju ponavlja u svojim kritikama i odgovorima je privremenost takvih rješenja – nepostojanje definitivne regulacijske osnove za Kaptol je štetno. Korenić također inzistira na konačnom rješavanju pitanja zatvaranja, odnosno ostavljanja otvorenog pročelja katedrale. Zemljak s Korenićem dijeli stav o nužnosti definitivne osnove, no inzistira kako je u vremenu pogođenom velikom krizom takvo što nemoguće. Prema njemu, privremene intervencije su dobro rješenje koje ne obvezuje kasnije projekte. Oba autora izražavaju stav kako Bolléovu prigradnju treba srušiti, budući da za njih ne sadrži nikakvu arhitektonsku ni povijesnu vrijednost. Cijela rasprava se, u usporedbi s onom o pitanju Dolca nekoliko godina ranije, pavela u jednom pristojnom tonu, iako su uočljiva direktna prozivanja kanonika Korenića za nesposobnost odgovornih osoba.

3.4. Rasprava o regulatornoj osnovi Kaptola Ede Schöna i Milovana Kovačevića 1935. godine

Plan regulacije Kaptola koji su 1935. godine izradili i izložili arhitekt Edo Schön i inženjer Milovan Kovačević nastao je, prema navodu autora, po vlastitoj inicijativi kako bi se riješilo „bez sumnje (...) najvažnije i najosjetljivije građevinsko pitanje grada Zagreba.“¹³² Svoj su plan pred javnost iznijeli organiziranjem izložbe i objavljivanjem svojevrstne brošure o planu, kako bi i javnost pridonijela rješavanju tog vječnog pitanja. Ovakav pristup je nastavak tradicije koju je započeo Viktor Kovačić, a koja obuhvaća teorijsko obrazloženje projekta, koji je shvaćen kao „idejna cjelina“.¹³³ Svakako je zanimljiva činjenica da autor u uvodnom dijelu teksta brošure iznosi kratki historijat izvršenih intervencija u neposrednom okolišu katedrale. Kako navodi, rušenja oko katedrale (zapadni zid s Bakačevom kulom, kuće u Bakačevoj ulici) te nova neogotička fasada izazvale su nesklad i očajnu pustoš. Nadalje se spominju i osnove koje je izradio Viktor Kovačić, a za koje Schön navodi kako pokazuju autorovo zanošenje idejom romantičkog ugođaja koji podsjeća na stari kaptolski ambijent.¹³⁴ Schön spominje i Vajdinu regulaciju Dolca te smatra kako je veliki propust što se Dolac tom prilikom nije tretirao u cjelini s Kaptolom te upozoravaju kako „loše regulirani Dolac“¹³⁵ umanjuje mogućnost dobrog rješenja za Kaptol. Autor također kritizira i regulaciju iz 1933. godine koje su izradili Ivan Zemljak i Franjo Bahovec, a koja je naposljetku odbačeno.

Prema Schönovom i Kovačevićevom viđenju glavni zadatak regulacije Kaptola je estetsko-urbanističke naravi. Potrebno je riješiti pitanje prometa, ali pritom pažnju pridati i „historijskom ugledu Kaptola.“¹³⁶

Pred samom katedralom je predviđena prostrana terasa sa stepeništem kojim se prilazi s južne strane te s kolnim prilazom sa sjeverne strane. Tako uređeni Kaptolski trg služio bi isključivo kao mjesto za crkvene svečanosti. Uz samu terasu na zapadnoj strani bi prolazila prometnica kao važna i povijesna komunikacija Trga bana Jelačića i sjevernog dijela grada, a čije je izostavljanje

¹³²Schön i Kovačević, 1935.a

¹³³Usp. Jurić, 2005: 28.

¹³⁴Schön i Kovačević, 1935.a

¹³⁵Isto

¹³⁶Isto

u prijašnjim projektima koji su uključivali terasu ispred katedrale, prema Schönou, njihova „najgrublja pogreška.“¹³⁷ Odvojene cestom, na zapadnoj međi Kaptolskog trga izgradile bi se nove zgrade koje bi visinom (dva kata) odgovarale najvišoj građevini u Kaptolskoj ulici. Takva intervencija podrazumijeva rušenje kuća koje se i danas tamo nalaze, do kućnog broja 6, budući da područje „novog“ Dolca „ne sadržava ni arhitektonski ni historijski vtjednije objekte.“¹³⁸ Sjever terase bi omeđila nova zgrada sjemeništa, također visinom prilagođena ostatku ambijenta, budući da je stara zgrada trošna. Konačno, istočnu stranu terase bi omeđio portik ispred katedrale koji bi povezivao dvije postojeće kule, a koji bi bio otvoren širokim trijemom.

Sam katedralni sklop bi se novom regulacijom ulica istakao kao akropola, sa „pročišćenim“ pogledom na katedralu sa svih strana, a što uključuje i uvođenje novih ulica (Slika 7.). Na južnoj strani, kako bi se otvorio pogled na Dvor i katedralu, predviđeno je rušenje kuća od Palmotićeve do Bakačeve ulice te gradnja novih građevnih blokova između „očišćene“ Vlaške i nove ulice paralelne s njom (Slika 8.). Sa istoka katedralni kompleks omeđuje Branjugova ulica, a uz sjeverni rub kompleksa bi se uvela nova ulica koja bi spajala Langov trg i Opatovinu. Ovo je objašnjeno i s funkcionalne strane – komunikacija bi služila za dovoz tereta s istoka grada do tržnice na Dolcu. Ta nova ulica bi također podijelila nadbiskupski park na dva dijela, od kojih bi onaj južni pripadao nadbiskupu, a sjeverni, veći dio produžen do Zvonarničke ulice, postao javni park.

Uz park, na području kanoničkih vrtova planirana je još jedna mirna stambena ulica, a sam Kaptol sjeverno od sjemeništa i kurije broj 7 ostao bi netaknut. Pritom se naglašava kako sva buduća izgradnja mora „da se prilagodi nazočnom ambijentu.“¹³⁹

Opatovina bi se produžila do Dolca, odnosno do kaptolske škole te zakrenula na Kaptol. Zapadni dio ulice sadržavao bi dječje igralište uz obrambeni zid. Ispod zida na Tkalčičevoj ulici bi se izgradile niske kuće u nešto rjeđem rasporedu. Sama Tkalčičeva ulica bi se proširila, južno od Skalinske ulice izlazila na Jelačićev trg, a ulica Pod zidom bi se s njom križala i nastavljala na još jednu novu ulicu koja bi pod Gornjim gradom prolazila paralelno s Ilicom. Na samom Dolcu promjene nisu moguće, no predviđaju ribarnicu na sjevernoj strani tržnice te produživanje Skalinske ulice do Kaptola u obliku natkrivenog prolaza.

¹³⁷Isto

¹³⁸Isto

¹³⁹Isto

Misao vodilja ove regulacije je otkrivanje pogleda i naglašavanje katedralnog kompleksa te rješavanje problema vezanih uz promet. Uključuje probijanje novih ulica i proširivanje postojećih te, možemo reći, radikalna rušenja starih kuća za koje autori smatraju kako nemaju arhitektonsku vrijednost.

Slika 7. Regulacija Kaptola Ede Schöna i Milovana Kovačevića

Slika 8. Regulacija Kaptola Ede Schöna i Milovana Kovačevića, pogled na katedralu iz Vlačke ulice

3.4.1. Stjepan Korenić - *Najteži problem Zagreba: Regulacija Kaptola*

Polemika između Stjepana Korenića i Ede Schöna (i Milovana Kovačevića) odvila se u dva članka u *Jutarnjem listu* 1935. godine. Povod je bila izložba putem koje su Schön i Kovačević svoj projekt regulacije Kaptola predstavili javnosti. Korenić je, prema uvodu redakcije novina, molio da se u izdanje uvrsti njegov članak koji je u tekstu datiran 31. siječnja.¹⁴⁰

Na samom početku teksta Korenić hvali inicijativu projektantskog dvojca – smatra kako je hvale vrijedno što žele ponovno potaknuti pitanje regulacije Kaptola i riješiti ga što prije, a uz to daju

¹⁴⁰Korenić, 1935: 8.

javnosti uvid u projekt i omogućuju njihovo sudjelovanje. Međutim, Korenić bez ustručavanja iznosi svoje zamjerke, a one se svode na dva glavna problema. Prvi problem je pitanje zatvaranja, odnosno ostavljanja otvorenog pročelja katedrale, a drugi je problem regulacije područja Kaptola. Možemo reći kako Korenić pomalo dramatičnim stilom pisanja iznosi svoju zabrinutost za „najteži problem Zagreba“¹⁴¹. Tako pitanje okoliša ispred same katedrale (pod pojmom „okoliš katedrale“ Korenić podrazumijeva obrambeni sklop kojem je nekada pripadao i srušeni zapadni zid s Bakačevom kulom, op.a.) otvara prisjećanjem na 1906. godinu kada je „bio osamljen“ u svojim nastojanjima da se Bakačeva kula ne sruši, a da bi se nakon tog zahvata „najednom shvatilo da je nanijeta teška rana“¹⁴². Svojim izlaganjem Korenić pokazuje kako taj problem uistinu doživljava kao ranu, no nije bio, kako tvrdi, osamljen kada se zalagao za zaštitu kule. Od arhitekata poput Viktora Kovačića do pjesnika poput Antuna Gustava Matoša, postojala je „linija obrane“ zapadnog zida katedrale.¹⁴³

Iznosi tezu na kojoj počiva rješenje problema katedralnog okoliša, a to je odvojenost crkve i obrambenog zida. Prema njemu - a takav stav dijele i Schön i Kovačević, kako će kasnije biti pokazano – katedrala i obrambeni zid su dva „posve zasebna i samostalna objekta“ koja su podignuta u različito vrijeme sa različitom svrhom. Autori koji su u svojim osnovama nastojali zatvoriti pročelje katedrale i ponovno uspostaviti povijesni element katedralnog okoliša nisu uspjeli uskladiti rješenje s katedralom. Prema Koreniću, upravo tu leži zapreka rješavanju problema. On tvrdi kako je jedino „pravo i posve ispravno rješenje“ ponovno uspostavljanje zapadnog zida s Bakačevom kulom u stanju u kojem se nalazio prije rušenja. Naime, dok crkva ima funkciju bogomolje, obrambeni sustav imao je specifičnu stratešku zadaću te se „stilski sklad s katedralom od njega ne može ni tražiti“¹⁴⁴, budući da takav sklad ne bi odgovarao njegovoj svrsi. Porušeni zid i kula su pripadali obrambenom sustavu, a ne crkvi. Svoje zaključke vezane uz ovaj problem Korenić sam poentira i jasno iznosi prema rednim brojevima. Prvi zaključak o zasebnosti dva objekta tipografski je naglašen podebljanim fontom (drugi se odnosi na zasebnost tretiranja objekata, a treći na nemogućnosti njihovog stilskog sklada).

¹⁴¹Isto: 8.

¹⁴²Isto: 8.

¹⁴³Marasović, 1983: 73.

¹⁴⁴Korenić, 1935: 8.

Zanimljivo je kako Korenić u svojim tekstovima inzistira na semantičkoj razini cijele rasprave u pogledu rješavanja problema. Tako kao jedan od ključnih razloga nerazumijevanja problema kaptolskog pitanja, odnosno nemogućnosti rješavanja tog problema navodi – krivo postavljeno pitanje. Pitanje (ne)zatvaranja pročelja katedrale prema njemu treba glasiti: „kako ćemo popraviti ovu ranu?“, naspram pitanja koje se inače postavlja – kako ćemo zatvoriti katedralu.

U daljnjem izlaganju o okolišu katedrale Korenić uključuje i nacionalnu notu. Ponovno svojim pomalo dramatičnim tonom tvrdi kako je rušenjem zapadnog zida s kulom srušen „jedinstveni spomenik naše hrvatske prošlosti“ te faksimilsku rekonstrukciju objekta uspoređuje s drugim europskim primjerima. Poziva se na zvonik sv. Marka u Veneciji, parišku Bastillu te toranj u Pisi za kojeg navodi da je ponovno sagrađen. Korenić je takvo mišljenje već iznosio u polemici s Đurom Szabom u vezi ankete o regulaciji Kaptola 1914. godine.¹⁴⁵ Tada je također kao primjer naveo faksimilsku obnovu zvonika sv. Marka u Veneciji, a na pogrešnu tvrdnju o obnovi Bastille i tornja u Pisi će u svom odgovoru upozoriti Šen i Kovačević. Po pitanju regulacije Kaptola navodi kako je svaka kurija „svjetionik narodni“¹⁴⁶ te kako nijedan dio Zagreba u povijesti hrvatskog naroda nije toliko poviješću povezan s narodom kao zagrebački Kaptol. Također, stoljetna povijest cijelom gradu i narodu utvrđuje duh i narodni karakter. Pritom iz Korenićevih riječi indirektno iščitavamo pitanje – koji su to kriteriji za zaštitu objekata? Spominje primjer Gornjeg grada koji se konzervira kao cjelina te ne vidi koji su gornjogradski spomenici vrjedniji od onih na Kaptolu.

Drugi veliki problem na koji se osvrće u tekstu je regulacija Kaptola, točnije Schönov i Kovačevićev prijedlog, a svoj dojam na početku odlomka prenosi rečenicom: „Mučno je iz mnogo razloga o ovdje predloženoj regulaciji govoriti.“¹⁴⁷ Korenić njihovu regulaciju vidi kao rješenje na principu „deleatur“¹⁴⁸ – u njihovim planovima, prema njemu, ruši se „ništa više niti manje“ nego četrnaest kurija te „ništa više nego manje“¹⁴⁹ od sedam ulica siječe kaptolske parcele. Korenić ovdje ponovno koristi izraze koji pojačavaju iskaz njegove zabrinutosti te sintagmom „ništa više niti manje“ čitatelju pokušava dočarati veličinu iznesenih brojki. Zanimljivo je kako će Schön i Kovačević u svojem odgovoru upravo u podnaslovu članka

¹⁴⁵Usp. Jurić i Strugar, 2009.a: 92.

¹⁴⁶Korenić, 1935: 9.

¹⁴⁷Isto: 8-9

¹⁴⁸Isto: 9.

¹⁴⁹Isto: 9.

naglasiti: „Projekt prof. Schöna i arh. Kovačevića ne predviđa „iskrčenje 14 kurijskih kuća.“¹⁵⁰ Pri kritiziranju rušenja kurija i probijanja novih prometnica Korenić spominje i Gurlitta, bivšeg člana komisije za izradu regulatorne osnove Kaptola 1908. godine, čijim primjedbama ne bi bilo kraja.¹⁵¹

Korenić svoje izlaganje zaključuje na sarkastičan i pomalo duhovit način. Čitatelju poručuje: „U ovom je projektu, (...), jedna svijetla strana, (...), da naime ova osnova niti sama ne uzimlje ozbiljno, da je taj projekt izvediv.“¹⁵² Ova se izjava odnosi na financijsko pitanje te pitanje vlasništva posjeda na Kaptolu, pri čemu Korenić spominje slučaj kardinala Mihalovića kojemu se vlasništvo potvrđivalo na sudu. Ipak, smatra kako bi se usporedbom Kovačevićevog i Schön-Kovačevićevog projekta moglo doći do definitivne regulacijske osnove.

3.4.2. Edo Schön i Milovan Kovačević - *Restauracija Bakačeve kule bila bi samo iluzija prošlosti*

Odgovor Eda Schöna i Milovana Kovačevića na Korenićev članak objavljen je u Jutarnjem listu, datiran 10. veljače 1935. godine. U uvodu ovog članka redakcija napominje, kao i u prethodnom slučaju, kako su autori zamolili objavu njihovog odgovora s namjerom da razjasne nejasnoće koje je Korenić, a moguće i šire čitateljstvo, krivo shvatilo. Ovaj tekst je značajno kraći od Korenićevog, a moglo bi se reći i konkretniji u smislu jasnijeg i preciznijeg izlaganja te izostavljanja romantičarskih momenata koje nalazimo u prvom članku.

U uvodnom dijelu autori naglašavaju kako je Korenić dobro primijetio brojnost različitih problema, ali da su njihovi zahvati u biti sasvim racionalni. Također, slažu se s njegovim zaključkom o stilskoj i funkcionalnoj odvojenosti katedrale i katedralnog okoliša. Kako je ranije navedeno, Korenić smatra da su autori nespretno povezali planirani portik i katedralu, budući da stilsko jedinstvo ta dva objekta u suštini nije ni moguće. Schön i Kovačević tvrde kako njihova njihova namjera nije bila uskladiti portik s katedralom, nego s njenim okolišem. Međutim,

¹⁵⁰Schön i Kovačević, 1935.b: 5.

¹⁵¹Korenić, 1935: 9.

¹⁵²Isto: 9.

smatraju kako i u slučaju da portik, tj. nekadašnji zid jest sagledan kao dio katedrale, u tome i ne bi bila velika greška. Prema njima, katedrala i katedralni okoliš danas, htjeli to ili ne, predstavljaju jednu cjelinu „jer ih je vrijeme povezalo i sjedinilo“¹⁵³ te ih na taj način smijemo i moramo sagledavati. Kao primjer, autori navode Dubrovnik koji u svojoj jezgri omeđenoj zidinama sadržava pregršt stilova, a opet ga se promatra kao jedinstvenu cjelinu jer „vrijeme gradi po kotaru kule, vrijeme gradi, vrijeme razgradjuje“¹⁵⁴. Obrazloženje ovog aspekta plana završavaju prilično odrješito, negirajući Korenićev prigovor: „Prema tomu načelnih prigovora (...) u pogledu regulacije najneposrednijeg okoliša oko katedrale u članku g. kanonika Korenića stvarno uopće nema.“¹⁵⁵

Pitanju restitucije Bakačeve kule i pripadajućih zidina autori se vraćaju na kraju članka. Odrješito se osvrću na Korenićeve riječi o Bakačevoj kuli kao „jedinstvenom spomeniku naše hrvatske prošlosti“ riječima: „Jest, bio je, ako je i koliko je zaista bio, ali danas nije jer ga više nema. Pa što sad?“¹⁵⁶ Ovom izjavom rezolutno odbijaju ideju ikakve restitucije kule – ono što je nekad bilo, danas više nije. Čini se kako preispituju i važnost Bakačeve kule u kontekstu hrvatske povijesti. Sigurno je kako smatraju da to pitanje treba napokon preboljeti. Osvrću se na europske primjere koje navodi Korenić, a koji su ranije spomenuti. Navode kako je toranj u Pisi konzerviran, a ne nanovo izgrađen te kako obnova Bastille, koju Korenić spominje, nikad nije učinjena. Za primjer koji jest ponovno izgrađen, zvonik sv. Marka u Veneciji, navode kako se radi samo o „iluziji“¹⁵⁷. Eventualna rekonstrukcija Bakačeve kule i zida također bi predstavljala nepotrebnu iluziju za one koji poznaju povijest, dok bi za one koji ju ne poznaju predstavljala „rog za svijeću, običan falzifikat.“¹⁵⁸ Povijest je puna „pravih, nepatvorenih i još danas živih spomenika tiskućgodišnje naše krvave Kalvarije“¹⁵⁹ te zaista nema potrebe dočaravati ju iluzijama.

Idući Korenićev prigovor na kojeg se osvrću je pitanje nadbiskupskog parka. Korenić smatra kako će njihov plan razdvajanja parka, pri čemu bi manji dio ostalo privatn, tj. nadbiskupov,

¹⁵³Schön i Kovačević: 1935.b: 5.

¹⁵⁴Isto: 5.

¹⁵⁵Isto: 5.

¹⁵⁶Isto: 5.

¹⁵⁷Isto: 5.

¹⁵⁸Isto: 5.

¹⁵⁹Isto: 5.

dok bi veći dio postao javni park, nadbiskupu ostaviti samo „humak ili vrtuljak za drvarnice“.¹⁶⁰ Tu autori napominju, a to će i kasnije ponoviti, kako njihov plan nije definitivn te je podložan promjenama prema prijedlozima interesanata (među kojima je i sam nadbiskup). Naglašavaju bit ideje uređenja parka – on ne mora postati javna površina, bitno je isključivo sačuvati taj posjed kao park te izbjeći ikakvu gradnju na tom području.

Na pitanje probijanja novih ulica navode kako one „nisu nimalo bitna karakteristika projekta“ te se taj dio plana može lako izmijeniti. Međutim, nije im jasno zašto takva ideja smeta jednom kanoniku, budući da bi probijanjem ulice na južnoj strani katedrale ta kaptolska zemljišta „koja sada leže kao mrtvi kapitali“¹⁶¹ bila revitalizirana i korisnija nego što su sada. Optužba o rušenju četrnaest kaptolskih kurija odbačena je u podnaslovu članka navodom kako taj projekt ne predviđa „iskrčenje 14 kurijskih kuća“¹⁶². U tekstu tom problemu nije pridano previše prostora. Autori naprosto navode kako je u planu jasno označeno crvenom i crnom bojom koji objekti ostaju, a koji su predviđeni za rušenje. Bez previše razglabanja, Korenića i šire čitateljstvo upućuju na pomnije proučavanje izloženih planova. Prema njima, jasno je vidljivo kako nisu zadirali u kurije sjeverno od sjemeništa.

Na samom kraju ponovno ispravljaju Korenića, koji je naveo kako je u prihvaćenom Kovačićevom planu iz 1908. godine ponovno uspostavljena Bakačeva kula.¹⁶³ Korenić je pogrešno protumačio koji je točno projekt Viktora Kovačića pobijedio na natječaju i u spomenutoj polemici sa Đurom Szabom 1914. godine.¹⁶⁴ Schön i Kovačević navode kako je ta osnova, na koju se referira Korenić, odbačena, dok je prihvaćena ona s portikom bez kule pri čemu je internacionalni žiri naglasio „da se kod ponovnog zatvaranja katedrale treba čuvati bilo kakvih falsifikata.“¹⁶⁵ Time još jednom naglašavaju i potvrđuju svoj stav o ponovnom uspostavljanju zida s Bakačevom kulom.

¹⁶⁰Isto: 5.

¹⁶¹Isto: 5.

¹⁶²Isto: 5.

¹⁶³Korenić, 1935: 8.

¹⁶⁴Usp. Jurić i Strugar, 2009.a: 92..

¹⁶⁵Schön i Kovačević: 1935.b: 5.

Kratka rasprava između Korenića s jedne te Schöna i Kovačevića s druge strane odvila se na pristojnoj razini, bez previše oštrog prozivanja. Korenić ne napušta svoj pomalo dramatičan stil te i dalje dobivamo dojam kako mu je iskreno stalo do rješavanja regulacije Kaptola. Ustraje na ideji ponovne uspostave Bakačeve kule sa zidom, budući da ta cjelina sadrži veliku povijesnu vrijednost za hrvatsko podneblje. Protivi se probijanju kanoničkih vrtova i uspostavljanju novih ulica na povijesnom kaptolskom prostoru. Evidentno je kako je i Schönu i Kovačeviću također stalo do rješavanja kaptolskog pitanja, budući da samoinicijativno izrađuju osnovu, no zauzimaju pomalo radikalni stav. Postavljaju određenu hijerarhiju vrijednosti te nauštrb naglašavanja katedralnog kompleksa ruše stare kuće u Vlaškoj ulici te probijaju nove ulice. Kaptolske kurije, za koje smatraju kako nemaju povijesnu ni arhitektonsku vrijednost zamjenjuju novogradnjom, ali pazeći pritom da ona bude prilagođena ambijentu (primjerice, visinom). U potpunosti odbijaju ideju ponovnog podizanja zida s Bakačevom kulom smatrajući kako bi se radilo isključivo o povijesnoj krivotvorini.

3.5. Rasprava o *Regulacionom i konzervatorskom planu za historijske dijelove grada 1938. godine*

1938. godine povela se rasprava između Petra Knolla i Brune Bauera u vezi regulatorne osnove za povijesne dijelove grada. Autor osnove za područje Gornjeg grada bio je upravo Bauer, a sudjelovao je i na izradi osnove za Kaptol kao suradnik.¹⁶⁶ Od 1936. vršio je funkciju referenta Gradske uprave za regulaciju i konzervaciju povijesnih dijelova grada.¹⁶⁷ U okviru te funkcije, a za potrebe regulatorne osnove, izradio je prvu arhitektonsku dokumentaciju Gornjeg grada. Građevnim je zakonom određeno kako povijesni dio Zagreba čine Kaptol i Gornji grad, a regulatorna osnova obuhvaćala je i prijelaze prema Donjem gradu. Pri regulaciji Kaptola pokušavao se te prijelaze ublažiti. U tom kontekstu se prostor nastojao prilagoditi novonastaloj situaciji na Dolcu – predviđen je mali trg na početku Opatovine kao prijelaz na novi Dolac koji

¹⁶⁶Bauer, 1938.a: 3.

¹⁶⁷<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6330>

je „očigledno za Kaptol prevelik.“¹⁶⁸ Na sjeveru Dolca planirana je dvokatnica koja će zatvoriti taj dio trga. Na potezu između Bakačeve, Vlaške i tada nove ulice uz Gradsku štedionicu (današnja ulica Augusta Cesarca) planiran je blok kuća – prema Jelačićevom trgu stajale bi četverokatnice, a prema Kaptolu bi vodile trokatne zgrade. Problem prolaznog prometa se rješava obilaženjem Kaptola putem Tkalčičeve i današnje Cesarčeve ulice, a zbog čega bi se proširila Splavnica. Osnova je odredila čuvanje „najljepših i najvrjednijih zgrada“ na Kaptolu te prilagodbu novogradnje ondašnjem ambijentu. Što se tiče Gornjeg grada, planirano je očuvanje „eminentno historijsko-umjetničkih zgrada“¹⁶⁹ i čednijih kuća koje su važne za ambijent. Predviđaju se proširenja Demetrove, dijela Radičeve te Basaričekove ulice zbog potreba prometa te usklađivanje previsoke novogradnje s okolinom. Ova osnova predviđa i uspostavu nove ulice ispod Strossmayerovog šetališta koja bi spajala Radičevu i Mesničku ulicu. Na njoj bi se izgradile trokatnice koje bi od Gornjeg grada odvajala cesta i terasasti javni park. Svrha ove ulice je odvajanje novog i starog Zagreba te oterećenje prometa u Ilici.

3.5.1. Petar Knoll – *Sutrašnji izgled Kaptola: Regulatornoj osnovi ne dostaje osjećaj za duh i historijsku sliku starog Zagreba*

U izdanju *Večeri* od 20. lipnja 1938. godine iznesen je izvadak iz kritike regulatorne osnove Kaptola Petra Knolla. Ovaj tekst u dužem izdanju, kao i prethodni tekst kritike regulacije Gornjega grada, prvotno je izašao u reviji *Zagreb*, no u radu će biti korišten tekst iz *Večeri* budući da se u tom listu povela rasprava na relaciji Knoll – Bauer. Zanimljivo je u uvodu članka primijetiti pristranost lista, odnosno urednika članka koji navodi kako se s kritikama Petra Knolla složio „svaki onaj Zagrepčanin, koji voli ovaj svoj grad“ i ne želi vidjeti rušenje povijesnih oblika bez „nikakve potrebe ni opravdanja“¹⁷⁰. Članak, u istom tonu, završava pitanjem: „Zar nema (Knoll, op.a.) pravo?“¹⁷¹

¹⁶⁸***, 1938: 5.

¹⁶⁹Isto: 6.

¹⁷⁰Knoll, 1938.a: 6.

¹⁷¹Isto: 6.

Knoll donosi tekst koji oštro, bez zadržavanja osuđuje regulatornu osnovu za Gornji grad iz 1937. godine, a kojemu ne manjka emotivnog naboja. Autor se u svom osvrtu dotiče regulacije određenih ulica te uspostavljanja novih parkova, tj. nasada. Prema osnovi o kojoj se raspravlja, predviđen je novi trg pred Opatovinom vezan za Skalinsku ulicu koji će pružiti prijelaz iz „starog“ u „novo“, tj. na Dolac koji se ne uklapa u potpunosti u taj povijesni dio Zagreba. Knoll ovakvo rješenje ne prihvaća, budući da ono obuhvaća i rušenje stare arhitekture (od koje poneki primjeri, prema njemu, imaju stilsku vrijednost) te smatra kako u takvoj situaciji vrijedi načelo „što ga nitko ne će da razumije“ – bolje je ostaviti loš prijelaz is „starog“ u „novo“ nego uništavati povijest. U istom tonu govori o križanju Palmotićeve i Vlaške ulice. Smatra kako je nepotrebno „žrtvovati“ sjeverni niz kuća Vlaške ulice sve do Manduševca te sirotište i kapelicu sv. Martina, ali i samo „starinsko križanje“¹⁷² koje kao takvo ima svoju vrijednost. Upravo su kuće u Vlaškoj, koje osnova ne smatra vrijednima, karakteristični element čitavog toga predjela. O kućama u Vlaškoj podno Nadbiskupskog dvora Knoll je već 1929. godine pisao kako je ta „estetika male arhitekture“ iznimno važna za vizuru i doživljaj veličine dvora.¹⁷³ Ovakav pristup regulaciji Knolla tjera na zaključak kako osnova „zaista ne poznaje sentimentaliteta“¹⁷⁴. Upravo uske i nepravilne ulice, ulična povećanja te križanja daju duh „Starom Zagrebu“ i imaju povijesnu važnost. U tom kontekstu osnovi zamjera i proširenje Basaričekove ulice koja ulazi u Markov trg (zbog prometa), postavljanje parkova te, primjerice, osmišljenu prometnicu ispod Strossmayerovog šetališta koja ne uvažava načela odnosa arhitekture i prirode.

Što se tiče planiranih zelenih površina, smatra kako se javni park ne može „postavljati gdje god se hoće“¹⁷⁵. Nasadi na koje se osvrće planirani su na križanju Vlaške i Palmotićeve ulice (preko puta sirotišta), na mjestu kanoničkih vrtova na Ribnjaku te nad Tkalčićevom ulicom. Kanoničke vrtove, primjerice, smatra pravom posebnosti Kaptola koji je specifična „mješavina rurizma i gospodarstva sve klerikalnog karaktera“¹⁷⁶. Takav element, primjerice, Gornji grad nema. U odnosu prema ideji pretvaranja vrtova u javni park koristi oštre riječi kojima naglašava težinu situacije. Tako će se kanonički vrtovi „brutalno rastrgati i oteti“ pripadajućim zgradama. Primjeri dobrih parkova su, prema Knollu, Zrinjevac, u kojem postoji jasan odnos arhitekture i zelenila,

¹⁷²Isto: 6.

¹⁷³Usp. Maruševski, 2006: 102.

¹⁷⁴Knoll, 1938.a: 6.

¹⁷⁵Isto: 6.

¹⁷⁶Isto: 6.

ili pak Maksimir koji je potpuno odvojen od arhitekture grada. Primjeri koje predlaže osnova su „pseudoparkovi“ kakvi se nalaze u provinciji, a „nitko ih rado ne posjećuje“¹⁷⁷.

U trenutku kada je povijesni dio Zagreba zaštićen, čini se kako se kvari povijesna jezgra koja je do sada sačuvana. Sačuvana je do donošenja osnove zato što su se o njoj brinuli kućevlasnici, a ne vlast, smatra Knoll. Upravo vlasti, tj. osnovi „manjka osjećaj za duh i historičku sliku Staroga Zagreba“.¹⁷⁸ To je, prema autoru, glavni razlog svih manjkavosti regulacijske osnove. Zaključuje kako su gradske cjeline Kaptol i Gornji grad savršene takve kakve jesu jer su ih stvarale generacije, a „to neće moći stvoriti ni najveći umjetnik, ni najgenijalnija regulatorna osnova svijeta!!...“¹⁷⁹

3.5.2. Bruno Bauer – *Odgovor prof. Bauera prof. Knollu*

Bauer svoj odgovor započinje citatom iz Götheovog *Fausta*: „Grau, teurer Freund ist alle Theorie, / Und gruen des Lebens goldner Baum.“ Ovi stihovi dobro poentiraju jednu od glavnih vodilja Bauerovog teksta, a to je življenje u prostoru naspram njegove „muzealizacije“ te prilagođavanje potrebama života (primjerice, regulacija Mesničke ulice u kojoj bi se rušenjem kuća proširila prometnica). Također, navodi kako će iznijeti svoj osvrt na objavljenu kritiku te prepustiti konačni sud nadležnim faktorima i javnosti.

Bauer se u prvom dijelu teksta osvrće na dvije Knollove teze – kako su Gornji grad i Kaptol po sebi savršene, iskristalizirane urbanističke cjeline te kako se o eventualnim izmjenama treba raspravljati i postupati „od slučaja do slučaja“ pri čemu glavnu riječ ne smiju voditi arhitekti i tehničari, nego odbor u kojem će djelovati s konzervatorom, povjesničara urbanizma, povjesničara umjetnosti, povjesničara i slikara. Prema Baueru, regulatorna osnova se bazira na ideji da su te cjeline u prošlosti bile savršene, međutim zbog „nerazumnih rušenja“ i gradnje po principu od slučaja do slučaja to se savršenstvo izgubilo te su danas ostala samo torza Gornjeg

¹⁷⁷Isto: 6.

¹⁷⁸Isto: 6.

¹⁷⁹Isto: 6.

grada i Kaptola. Naglašava ovakav princip djelovanja budući da je upravo to ono što Knoll zahtjeva. Kao primjere štetnosti tog pristupa navodi rušenja Mesničkih i Novih vrata, kaptolske vijećnice i Bakačeve kule. Upravo suprotni stav donosi rješenje – potrebno je napraviti okvir za buduće odluke (regulatorna osnova), a navodi kako to propisuje i građevinski zakon.

Drugi razlog zbog kojeg se navedena „urbanistička savršenost“ izgubila je slabljenje građevinske prakse počev od polovice 19. stoljeća. Nakon Feldbingera izgubila se moć usklađivanja novogradnje s ostalim prisutnim građevinama i stilovima. Kao primjere navodi Vladinu palaču, veliki broj kuća u Radićevoj i Mesničkoj, sve „crvene kurije“¹⁸⁰ na Kaptolu – vjerojatno kurije koje je obnovio ili izgradio Herman Bollé nakon potresa 1880. godine - itd.¹⁸¹ Prema njemu, radi se o primjerima „jedne očite graditeljske dekadanse“¹⁸² čija će zaštita primorati općinu da održava zgrade koje toga nisu vrijedne. Ovakvim pristupom se osigurava mogućnost provedbe zaštite i održavanja tamo gdje je zaista, prema Baueru, potrebno. Pri tom se podrugljivo pita treba li sve to čuvati zbog „gospodina kritičara“ (Knolla, op.a.)? Uz to, napominje kako su bitan faktor i vlasnici nekretnina koji zahvaljujući regulatornoj osnovi znaju što očekivati, dok bi im djelovanje od slučaja do slučaja donijelo „nepodnosivu nesigurnost“.¹⁸³ Zaštitit će se stvarno povijesno ili umjetnički vrijedni objekti koji će činiti kostur cjeline oko koje će se obzirno graditi. Na taj način može se doći do urbanističke cjelovitosti.

„Obranu“ regulacije Gornjeg grada donosi kroz jedanaest točaka u kojima objašnjava razloge pojedinih intervencija. Primjerice, brani planirano proširenje Ilice te navodi kako je „neumjesno“ tražiti zaštitu kuća u bloku Ilica-Mesnička-Dežmanov prolaz, budući da „nitko razuman u Zagrebu“ ne sumnja u potrebu proširenja, dok u spomenutom bloku „nema niti jedne jedine kuće vrijedne čuvanja“¹⁸⁴. Bauer na prilično oštar način raskršćuje s historicističkim zgradama koje, prema njemu, nemaju građevnu vrijednost. Također, tvrdi kako bi stavljanje ijednog dijela Ilice pod odredbe o izgradnji povijesnih predjela naišlo bez sumnje na najžešći otpor i vlasnika i javnosti.¹⁸⁵ Obrazlažući proširenje Demetrove ulice, Bauer ismijava mišljenje „gospodina kritičara“ kako je grad dužan smanjiti promet na području Gornjeg grada. Prema njemu, ova

¹⁸⁰Bauer, 1938.a: 3.

¹⁸¹O kurijama koje je obnovio Bollé vidi u: Damjanović, 2010: 137-140.

¹⁸²Bauer, 1938.a: 3.

¹⁸³Isto: 3.

¹⁸⁴Isto: 3.

¹⁸⁵Isto: 3.

ulica povezuje zapad grada s područjem oko Cmroka, Zvijezde i ostalih dijelova koji rastu te će sukladno tome i promet rasti, a ne biti smanjen umjetnim mjerama.

Što se tiče Kaptola, odbacuje Knollovu kritiku proširivanja javnog parka nauštrb kanoničkih vrtova. Budući da su ti vrtovi izvan zidina, a uz to su do Ribnjaka protegnuti tek „u najnovije vrijeme“ –prema katastarskoj mapi iz 1864. godine – nema govora o trganju starinskog i organskog rasporeda vrtova. Planirani otkup vrtova trebao bi isključivo spriječiti gradnju na tom području, ne dirajući pritom u urbanističku sliku. Drugi nasad, onaj uz zapadni kaptolski zid, će omogućiti pogled na zid i Prišlinovu kulu koji su zaklonjeni od pogleda javnosti zbog starih gospodarskih zgrada. Planirane stambene jednokatnice doprinijet će optimalnoj iskoristivosti dubokih parcela.

Po pitanju Dolca napominje kako se osnova tu našla pred gotovim činom te je dobar prijelaz na novu tržnicu važniji od čuvanja „onih nekoliko kuća“ između Dolca, Skalinske i Tkalčičeve ulice. Bauer kao argument za rušenje stare gradnje na ovom i puno više mjesta (primjerice, rušenje sirotišta i kapelice sv. Martina) navodi nemogućnost opstojanja budući da su okruženi novom visokom gradnjom. Tim argumentom Bauer prilagođava staru niskogradnju, koja prema Knollu odiše kaptolskim karakterom, kasnijoj gradnji koja je zašla u starije tkivo.

U zaključku Bauer, između ostalog, iznosi mišljenje kako je svaka regulacijska osnova već izgrađenog gradskog predjela isključivo kompromis između „onoga, što bi se htjelo, i onoga, što se na temelju zakona faktično može i postići.“¹⁸⁶ Osnova ne želi od Kaptola i Gornjeg grada, živih organizama, napraviti muzej dobrih i loših izložaka. Duh tih predjela, za koji mu se spočitava da nema osjećaja, bi se promijenio kada bi se ljudi našli u hladnom muzeju.

¹⁸⁶Isto: 4.

3.5.3. Petar Knoll – *Historičari, kramp, vika purgera i potpuno nesnalaženje*

2. srpnja 1938. godine u *Večeri* je objavljen intervju s profesorom Knollom kao reakcija na odgovor arhitekta Bauera. Sam naslov ovog intervjua vrlo je indikativan: „Historičari, kramp, vika purgera i potpuno nesnalaženje – Smijemo li dopustiti, da Kaptol i Gornji grad budu upropašteni?“¹⁸⁷ Iz naslova se naslućuje i dalje nepopustljivi Knollov stav, a o čemu i sam govori: „Članak (Bauerov odgovor, op.a.) niti je moje dosadašnje stajalište ni ublažio, ni oborio.“¹⁸⁸ Također, izražava i određeno razočaranje činjenicom da se nakon njegovog dugogodišnjeg savjetovanja u regulatornom odboru svejedno donijela ovakva osnova. Knoll jasno daje do znanja kako Bauerov odgovor smatra odgovorom gradske uprave „kroz usta svoga interpretera“¹⁸⁹. Na još jednom mjestu u članku Knoll potvrđuje taj stav: „(...) što nam ga grad u tom svom članku otvoreno najavljuje.“¹⁹⁰ Osjeća da je grad akademsku debatu zamijenio tvrdokornom nepristupačnošću, zanemariivši sve argumente koje im je on opetovano davao.

U intervjuu se odlučio osvrnuti samo na dio odgovora koji se odnosi na Bauerovo negiranje činjenice da Kaptol i Gornji grad čine urbanističke cjeline, navodeći citate iz *Uredbe o regulatornoj osnovi* koji potvrđuju Knollov stav. I u samoj uredbi se ogleda nerazumijevanje urbanističkih i teoretskih načela, budući da regulacija kao takva ne poštuje povijesne urbanističke cjeline. Upravo to, prema Knollu, predstavlja jasnu opoziciju protiv njega budući da godinama taj aspekt povijesnih dijelova grada navodi kao „prvu i glavnu vrijednost“¹⁹¹. Ta je cjelovitost njihov *raison d'etre*, a grad optužuje da najavljuje „svijesno zamišljeni program uništavanja“¹⁹². Knoll, dakle, bez zadržke grad optužuje da – ni manje ni više nego – uništava povijesne dijelove, pritom tvrdeći kako ima (grad, op.a.) konzervatorski plan. Knoll sarkastično zaključuje kako Zagrepčani trebaju biti „gradu od srca zahvalni“¹⁹³ za navedenu tvrdnju, zahvaljujući kojoj znaju što ih čeka. Osvrće se i na prigovor o prevelikom teoretiziranju, odnosno zanemarivanju praktičnih pitanja. Na pitanje novinara Knoll odgovara kako takvu optužbu mogu izreći samo oni koji ne vladaju teorijom. Kroz nekoliko primjera pokazuje kako bez teorije nema

¹⁸⁷Knoll, 1938.b: 5.

¹⁸⁸Isto: 5.

¹⁸⁹Isto: 5.

¹⁹⁰Isto: 5.

¹⁹¹Isto: 5.

¹⁹²Isto: 5.

¹⁹³Isto: 5.

nijedne struke (primjerice, medicine bez anatomije), zaključujući kako „posao bez teorije jest i ostaje običan i opasan diletantizam.“¹⁹⁴

Za kraj, na pitanje o budućnosti Zagreba Knoll odgovara kako ga očekuje „tradicionalna zagrebačka sudbina „krampa““¹⁹⁵. Riječju „kramp“ označava proces koji nije novost u Zagrebu, a donosi sljedeći niz: obrana povjesničara – odgovor krampom – vika *purgera* i obustava rušenja – potpuna dezorijentacija. U riječima autora uočava se sarkazam i tuga: „Kako da zagrebačkoj javnosti još uvijek nije dosadila ta vječna blamaža i ogromna komika(...)“¹⁹⁶ Na kraju izražava strah kako se u Zagrebu više neće imati što rušiti.

3.5.4. Bruno Bauer – *Profesor Bauer odgovara profesoru Knollu*

Zadnji tekst u ovoj polemici je kratak odgovor Brune Bauera na posljednji Knollov tekst. Bauer prije svega poriče Knollovu optužbu kako je njegov odgovor zapravo odgovor gradskog poglavarstva. Smatra kako Knoll na njegovo izlaganje nije konkretno odgovorio, budući da ne prihvaća tuđa mišljenja „nego sa visoka dijeli lekcije“¹⁹⁷ Naglašava kako komentirana osnova nije Bauerov samostalni projekt nego rezultat rada odbora u kojem su, uz Knolla, članovi koji „bez dvojbe također nešto znadu o teoriji urbanizma.“¹⁹⁸ U ovom kratkom osvrtu Bauer odustaje od daljnjeg objašnjavanja detalja osnove, zaključujući na kraju kako se „gospodin doktor“ jednostavno ljuti jer gradsko zastupstvo nije uvažilo njegovo „odvojeno mišljenje“¹⁹⁹.

U ovoj raspravi očituje se, mogli bi smo reći, Knollov vapaj za očuvanjem *Starog Zagreba*. Kroz emotivan pristup kritici odražava se iskrena zabrinutost za budućnost povijesne jezgre. Radi se o čovjeku koji je promišljanjem zaštite povijesnih ambijenata, ili spomenika općenito, blizu današnjim stavovima. Kako je Željka Čorak naglasila, bilo bi nepravедno zanemariti bitan aspekt njegova djelovanja – on je, pa i kroz kritiku, bio „jasno opredijeljen za stvaralaštvo svoga

¹⁹⁴Isto: 5.

¹⁹⁵Isto: 5.

¹⁹⁶Isto: 5.

¹⁹⁷Bauer, 1938.b: 5.

¹⁹⁸Isto: 5.

¹⁹⁹Isto: 5.

doba.²⁰⁰ Tvrdi kako praktičnost, štednja i zdravstveni obziri nisu razlozi postojanja moderne arhitekture te kako se uistinu radi o umjetničkom, a ne samo tehničkom stvaranju.²⁰¹ Ipak, ove karakteristike moderne gradnje, ili modernog života uopće, ne pretpostavlja zaštiti povijesnih jezgri, kao što je slučaj kod Bauera. Dok Bauer smatra opravdanim proširivati ulice unutar povijesnog tkiva zbog prometa, Knoll predlaže regulaciju i smanjenje prometa u tim dijelovima, što Bauer pak ismijava. Dok Knoll cijeni nepravilan i uski raster ulica kao karakteristiku Zagreba te odbija uspostavljanje nasada, Bauer ovakve intervencije smatra nužnima zbog higijenskog standarda. Osim toga, Bauer se protivi muzealizaciji grada – grad je živo tkivo koje treba prilagoditi suvremenim potrebama, makar se radilo o staroj jezgri grada. Tu je i veliki (ako ne i najveći) izvor neslaganja – pitanje urbanističke cjelovitosti za koju Knoll tvrdi kako ju Kaptol i Gornji grad imaju, dok Bauer tvrdi kako se radi tek o *torzima* nekadašnjih cjelina. Prema Baueru, nova osnova i novi ljudi će od torza napraviti novu cjelinu. Na samom kraju, vrijedi spomenuti jedan subjektivni aspekt cijele polemike, a to je dojam koji dobivamo čitajući Knollove odgovore – dojam čovjeka koji ne odustaje od borbe te osjeća kako se bori s vjetrenjačama, sam protiv grada. Ovo i eksplicitno spominje kada optužuje Bauera da je „interepreter“ grada, iz čega se može zaključiti kako smatra kako Bauer i nema vlastiti stav. Takav zaključak bi bilo nepravедno donijeti, budući da Bauer u svom tekstu *Uz moj prijedlog za izgradnju Kaptolskog trga* iz 1936. godine na prilično intiman način iznosi reminiscencije na prošla vremena i vlastite osjećaje prema problemu Kaptola.²⁰²

²⁰⁰Čorak, 1981: 67.

²⁰¹Knoll, 2016: 12.

²⁰²Vidi u: Bauer, 1936.

4. Zaključak

Ovaj rad je pokazao kako je interes za pitanja očuvanja i regulacija starih jezgri u međuratnom Zagrebu bio velik. Tu tezu dokazuju ne samo polemike i veliki broj uključenih stručnjaka, nego i inicijative pojedinih autora (Edo Schön i Milovan Kovačević) koji su izvan institucionalnih okvira predlagali rješenja za goruće probleme regulacije povijesnih ambijenata. Osnove koje je donosio Gradski građevni odjsek, bilo definitivne ili privremene, kao i prijedlozi regulacija pojedinaca izvan institucija redovito su poticali polemike u javnom diskursu, putem dnevnih novina (*Jutarnji list*, *Obzor*, *Večer* i *Novosti*). Ovakav pristup kritičara, ali i onih koji na kritiku odgovaraju, pokazuju kako je sud javnosti bio od velike važnosti te je predstavljao značajan izvor podrške, bilo za jednu, bilo za drugu stranu. Brojni su stručnjaci kritizirali, ali i odgovarali na kritike te je vidljivo kako je i sam diskurs kritike bio iznimno živ. Pojedine su rasprave bile prilično oštre i pune osobnih prozivanja, ali i prozivanja gradskih institucija (polemika o uređenju Dolca 1926. godine, polemika o regulatornoj osnovi za stari Zagreb 1938. godine), dok su pojedine vođene mirnijim tonom (polemika o osnovi za regulaciju Kaptola Ede Schöna i Milovana Kovačevića 1935. godine). U polemikama su sudjelovali brojni stručnjaci: povjesničari umjetnosti Petar Knoll i Gjuro Szabo, kaptolski kanonik Stjepan Korenić, arhitekti Martin Pilar, Edo Schön, Ivan Zemljak i Bruno Bauer, inženjer Karlo Vajda, predstavnici Kluba arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata te umjetnici Branko Šenoa, Rober Frangeš Mihanović i Robert Jean Ivanović. Poneki od njih u raspravama su sudjelovali kao djelatnici Gradskog građevnog ureda (Zemljak, Bauer, Vajda), a njihovi planovi, kao i stavovi izneseni u raspravama, pokazuju jedno radikalnije, moderno nastrojenje gradskih institucija. U raspravama se uočava, na različitim primjerima, postojanje dva suprotstavljena tabora kojima stručnjaci gravitiraju – neki više, neki manje. Prvi je onaj za potpuno očuvanje povijesnih ambijenata, njegovih arhitektonski, povijesnih i ambijentalnih vrijednosti te njegove slikovitosti bez nepotrebnih prodiranja suvremene arhitekture te radikalnih prilagođavanja suvremenom načinu života. Drugi tabor je onaj radikalniji, kojem uglavnom pripadaju autori osnova donesenih u slopu gradskih institucija – to je tabor koji zagovara prilagođavanje povijesnih ambijenata potrebama suvremenog života (u prvom redu onim higijenskim i prometnim) te koji puno slobodnije shvaća navedene vrijednosti, odnosno nepostojanje istih kod stare, „čednije“ arhitekture i starih urbanističkih cjelina. Tom drugom taboru pripadaju Karlo Vajda koji negira

ikakvu vrijednost povijesnog Dolca, Bauer koji je u potpunosti za prilagođavanje suvremenim potrebama te smatra kako arhitektura nakon vremena Bartola Feldbingera nije vrijedna čuvanja i Ivan Zemljak. Njima je blizak i Edo Schön koji u svojoj regulaciji (s Milovanom Kovačevićem) ruši staru arhitekturu na Kaptolskom trgu i u Vlaškoj ulici, no smatra kako je novogradnju potrebno prilagoditi ambijentu. Uz to, jasno navodi kako je rekonstrukcija izgubljenih spomenika (konkretno, Bakačeve kule) obično falsificiranje. No, ne možemo reći kako ovi stručnjaci ne cijene ambijente Dolca, Kaptola i Gornjeg grada. Iz Schönovih izlaganja, posebice, vidljiva je briga za rješavanje pitanja regulacije Kaptola. Ipak, njihov pristup i shvaćanje onoga što je „dobro“ za stare ambijente je drugačiji od njihov neistomišljenika.

Najgorljiviji predstavnici druge skupine su Knoll i Korenić koji povijesne ambijenta Kaptola, Dolca i Gornjeg grada doživljavaju kao izrazito vrijedne i slikovite ambijente koje je pod svaku cijenu nužno sačuvati u što izvornijem obliku. Korenić više od svih pokazuje romantičarski pristup, tražeći rekonstrukciju Bakačeve kule i zapadnog dijela obrambenog zida katedrale kao jedinstvenog spomenika hrvatske prošlosti. Szabo smatra kako se, u kontekstu starih ambijenata, novo mora prilagoditi starome te kako se prošlost ne smije negirati. Njihovim su stavovima bliski Jean Ivanović, Šenoa koji cijeni ostatke svih radzbolja prošlosti te novu arhitekturu smješta van starih jezgri te Frangeš Mihanović koji cijeni zatvorenost i „mali dekor“ gotičkih ambijenata. Kritike Kluba arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata i Martin Pilara su više usmjerene na tehničke, financijske te probleme unutar samih gradskih institucija, no iskazuju osjećaj za vrijednost povijesnih ambijenata i važnost njihovog očuvanja. Rad je također pokazao kako svi stručnjaci, neovisno o stajalištu koje u odnosu prema povijesnim ambijentima zauzimaju, dijele jedan zaključak, a to je nužnost jedne generalne regulatorne osnove za cijeli Zagreb, u kontekstu kojeg je jedino moguće napraviti kvalitetne regulacije povijesnih dijelova.

Bibliografija

Knjige

1. Buntak, F. (1996) *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
2. Damjanović, D. (2013.) *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Leykam international; Muzej za umjetnosti i obrt
3. Deanović, A.; Čorak, Ž. (1988.) *Zagrebačka katedrala*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost
4. Dobronić, L. (1986.) *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*. Zagreb: Školska knjiga
5. Dobronić, L. (1991.) *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga
6. Marasović, T. (1983.) *Zaštita graditeljskog nasljeđa: povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*. Zagreb: Split : Društvo konzervatora Hrvatske; Filozofski fakultet u Zadru
7. Maruševski, O. (2006.) *Iz zagrebačke spomeničke baštine*. Zagreb: Matica hrvatska
8. Schön, E.; Kovačević, M. (1935.a) *Regulacija Kaptola*. Zagreb: Tisak Zaklade Narodnih novina

Članci

1. *** (1926.) Skupština gradskog zastupstva. *Obzor* 67 (61), 3, Zagreb.
2. *** (1933.a) Problem koji se rješava 25 godina : Kako da se refiglira Kaptol? *Novosti* 27 (291), 9, Zagreb.
3. *** (1933.b) Kako da se regulira Kaptol: Rezultati naše ankete. *Novosti* 27 (298), 8, Zagreb
4. *** (1938.) Stari Zagreb na dnevnom redu – Danas raspravlja gradjevno-regulatorni odbor o osnovi za očuvanje starog Zagreba. *Večer* 19 (5270), 5-6, Zagreb.
5. Bauer, B. (1936.) Uz moj predlog za izgradnju kaptolskog trga. *Zagreb* 4 (7), 209-217, Zagreb.
6. Bauer, B. (1938.a) Bitka o starom Zagrebu. Odgovor prof. Bauera prof. Knollu. *Večer* 19 (5271), 3-4, Zagreb.
7. Bauer, B. (1938.b) Diskusija o regulatornoj osnovi... Profesor Bauer odgovara profesoru Knollu. *Večer* 19 (5281), 5, Zagreb.

8. Čorak, Ž. (1981.) Petar Knoll – teoretičar arhitekture (1872-1943). *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7, 65-68, Zagreb.
9. Damjanović, D. (2010.) Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34, 131-148, Zagreb.
10. Frangeš Mihovanović, R. (1933.) Kako da se regulira Kaptol. *Novosti* 27 (296), 9, Zagreb.
11. Jurić, Z. (2005.) Viktor Kovačić – Prolog u regulaciju Kaptola, 1908. *Prostor* 13 (1), 23 – 38, Zagreb.
12. Jurić, Z.; Strugar, M. (2009.a) Đuro Szabo i Stjepan Korenić: Polemika o regulaciji Kaptola 1913-1916. *Peristil* 52 (1), 87-96, Zagreb.
13. Jurić, Z.; Strugar, M. (2009.b) Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl – detaljna regulacijska osnova i arhitektonski projekti tržnice na Dolcu u Zagrebu, 1925.–1927. godine. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33, 307-318, Zagreb.
14. Jurić, Z.; Strugar, M. (2011.) Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl: Izgradnja tržnice na Dolcu u Zagrebu 1928-1936. *Prostor* 19 (1), 201-213, Zagreb.
15. Jurić, Z.; Strugar, M.; Ćorić, F. (2011.) Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901.godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili „...karakterističan primjer srednjovječnog utvrdnog vraništa“. *Portal* 2 (2), 69-101, Zagreb.
16. Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata. (1926.) Može li se na taj način regulirati grad Zagreb? *Obzor* 67 (56), 2-3, Zagreb.
17. Knoll, P. (1925.a) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac. *Obzor* 66 (157), 7, Zagreb.
18. Knoll, P. (1925.b) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac (Nastavak 1.). *Obzor* 66 (159), 3, Zagreb.
19. Knoll, P. (1925.c) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac (Nastavak 2.). *Obzor* 66 (160), 3, Zagreb.
20. Knoll, P. (1925.d) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac (Nastavak 3.). *Obzor* 66 (162), 3, Zagreb.
21. Knoll, P. (1925.e) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac (Nastavak 4.). *Obzor* 66 (163), 2, Zagreb.
22. Knoll, P. (1925.f) Agonija staroga Zagreba : Stari Dolac (Konac.). *Obzor* 66 (164), 7, Zagreb.

23. Knoll, P. (1938.a) Sutrašnji izgled Kaptola : Regulatornoj osnovi ne dostaje osjećaj za duh i historijsku sliku starog Zagreba. *Večer* 19 (5269), 6, Zagreb.
24. Knoll, P. (1938.b) Profesor Knoll odgovara arhitektu Baueru. „Historičari, kramp, vika purgera i potpuno nesnalaženje“. *Večer* 19 (5279), 5, Zagreb.
25. Knoll, P. (2016.) Ideologija moderne arhitekture. *Art bulletin* 66, 5-21, Zagreb.
26. Korenić, S. (1933.) Pitanje regulacije Kaptola. *Novosti* 27 (280), 6, Zagreb.
27. Korenić, S. (1934.a) Opet pitanje regulacije Kaptola. *Jutarnji list* 23 (8038), 32, Zagreb.
28. Korenić, S. (1934.b) Regulacija katedralnog okoliša. *Jutarnji list* 23 (8122), 7, Zagreb.
29. Korenić, S. (1935.) Najteži problem Zagreba : Regulacija Kaptola. *Jutarnji list* 24 (8265), 8 – 9, Zagreb.
30. Pilar, M. (1926.a) Dolac. *Obzor* 67 (89), 2-3, Zagreb.
31. Pilar, M. (1926.b) Tržnica pod Dolcem. *Obzor* 67 (91), 8-9.
32. Radović Mahečić, D.; Štok, S. (1997.) Presedan zagrebačkog urbanizma. *Život umjetnosti*, 31 (59), 10-27, Zagreb.
33. Schön, E.; Kovačević, M. (1935.b) Važan regulatorni problem Zagreba: Restauracija Bakačeve kule bila bi samo iluzija prošlosti. *Jutarnji list* 24 (8275), 5.
34. Szabo, G. (1933.) Kako da se regulira Kaptol. *Novosti* 27 (293), 9, Zagreb.
35. Šenoa, B. (1933.) Kako da se regulira Kaptol. *Novosti* 27 (294), 10, Zagreb.
36. Vajda, K. (1926.a) Dolac prema novoj regulatornoj osnovi. *Novosti* 20 (38), 8-9, Zagreb.
37. Vajda, K. (1926.b) Regulacija Dolca : Potrebno je s Jelačićevog trga maknuti dnevno tržište. *Novosti* 20 (68), 3, Zagreb.
38. Vajda, K. (1926.c) Regulacija Dolca : Troškovi izvedbe gradnje tržnica. *Novosti* 20 (69), 6, Zagreb.
39. Vajda, K. (1926.d) Regulacija Dolca : Osvrt na kritiku kluba arhitekata. *Novosti* 20 (70), 6, Zagreb.
40. Zemljak, I. (1934.) Opet pitanje regulacije Kaptola. Uklanjanje prigradnje uz Bakačevu kulu, za liječenje stare rane. *Jutarnji list* 23 (8119), 10, Zagreb

Internetski izvori

<http://www.enciklopedija.hr/>

Slikovni prilozi

Slika 1. – Fotografija restauriranog pročelja katedrale prije rušenja zapadnog obrambenog zida s Bakačevom kulom. Preuzeto iz: Jurić, Z.; Strugar, M.; Ćorić, F. (2011.) Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901.godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili „...karakterističan primjer srednjovječnog utvrdnog vraništa“. *Portal 2* (2), 69-101, Zagreb, str. 84.

Slika 2. – Zagrebačka katedrala nakon rušenja zapadnog obrambenog zida s Bakačevom kulom. Preuzeto s: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=14872> , pristup ostvaren: 22.8.2019.

Slika 3. – Dolac prije gradnje nove tržnice. Preuzeto s: <https://www.express.hr/media/img/ca/13/3c17539fb4b86d73b35e.jpeg>, pristup ostvaren 22.8.2019.

Slika 4. – Pogled na Dolac sa Splavnice prije gradnje nove tržnice. Preuzeto s: https://www.hkv.hr/images/stories/Slike05/DOLAC_2/50_Splavnica_Jelacic_Zagreb.jpg, pristup ostvaren 22.8.2019.

Slika 5. – Pogled na novu tržnicu na Dolcu, Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl. Preuzeto iz: Jurić, Z.; Strugar, M. (2009.b) Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl – detaljna regulacijska osnova i arhitektonski projekti tržnice na Dolcu u Zagrebu, 1925.–1927. godine. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33, 307-318, Zagreb, str. 311.

Slika 6. – Izgled Bolléove prigradnje prema privremenoj regulaciji Kaptola iz 1933. godine. Preuzeto iz: Zemljak, I. (1934.) Opet pitanje regulacije Kaptola. Uklanjanje prigradnje uz Bakačevu kulu, za liječenje stare rane. *Jutarnji list* 23 (8119), 10, Zagreb

Slika 7. – Pogled na Kaptol iz zraka, Edo Schön i Milovan Kovačević. Preuzeto s: <http://kgalovic.blogspot.com/2013/07/arhitekt-milovan-kovacevic.html>, pristup ostvaren 22.8.2019.

Slika 8. – Pogled na katedralu iz Vlačke ulice, Edo Schön i Milovan Kovačević. Preuzeto s: <http://kgalovic.blogspot.com/2013/07/arhitekt-milovan-kovacevic.html>, pristup ostvaren 22.8.2019.

Summary

This paper deals with discussions on regulations of historical areas in Zagreb, conducted between Croatian experts. The discussions relate to historical areas of Kaptol, Dolac and Zagreb's Upper Town. The research was based on articles published by art historians, architects and civil engineers in local daily newspapers, in which they debated over regulation plans and interventions related to historical areas. The results provide us with an insight into the views taken by Croatian experts regarding the protection and regulation of historical nuclei of Zagreb.

Keywords: discussion, Dolac, historical area, interwar period, Kaptol, regulatory plan, Zagreb, Zagreb's Upper Town